

UNIVERZITA KARLOVA
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ
Katedra studií občanské společnosti

Bc. Martina Horáčková

Hledání společné vize.
Občanská veřejnost v dílech Jürgena Habermase

Diplomová práce

Vedoucí práce: doc. PhDr. Marek Skovajsa, M.A., Ph.D.

Praha

2017

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem práci vypracoval/a samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

Souhlasím s tím, že tato diplomová práce může být zveřejněna v elektronické knihovně FHS UK a může být využita i jako studijní text.

V Praze dne 30. června 2017

Martina Horáčková

Děkuji doc. Marku Skovajsovi, že mi umožnil se nevzdat.

Děkuji své rodině, která mě statečně a nezlomně podporovala. Zvláště děkuji svému manželovi Filipovi, mamce a Leopoldkovi s Toničkou.

Abstrakt

Veřejná moc v demokratické společnosti vychází z lidu a tomu je také odpovědná. Občané pak mají právo výkon veřejné moci sledovat, kontrolovat ho a ovlivňovat. Soukromí jedinci, kteří se aktivně zajímají o věci veřejné a tuto svoji aktivitu koordinují s ostatními, tvoří veřejnost. Práce se zabývá koncepcemi veřejnosti Jürgena Habermase, které vycházejí z jeho třech knih: *Strukturální přeměny veřejnosti*, *Teorie komunikativního jednání* a *Fakticity a platnosti*. Prostor je dán nejprve interpretaci děl a jejich kritickému zhodnocení. Následně je rozvíjeno téma veřejnosti, s důrazem na pojetí z *Fakticity a platnosti*. Práce se věnuje zasazení občanské veřejnosti do celku občanské společnosti a její charakteristice. Veřejnost je v práci zkoumána z hlediska jejího vlivu ve společnosti. Habermas přisuzuje veřejnosti podstatnou roli: v jeho modelu deliberativní demokracie se totiž veřejnost podílí – formou dialogu s veřejnou mocí – na demokratické tvorbě práva. Veřejnost je pak viděna jakožto komunikativní moc. Práce se soustředí na vznik a utváření komunikativní moci a na následný proces transformace komunikativní moci do moci administrativní. Téma transformace moci je nahlíženo skrze občanskou participaci.

Klíčová slova

Občanská společnost, veřejnost, deliberativní demokracie, občanská participace, Jürgen Habermas, komunikativní jednání, komunikativní moc

Abstract

Public power in democratic society emanates from the citizens and is, in its turn, responsible to them. The citizens are entitled to observe, scrutinize and influence it. The public consists of private individuals actively engaged in public affairs and coordinating this activity with others. The present essay is concerned with Jürgen Habermas' concepts of the public in his *The Structural Transformation of the Public Sphere*, *The Theory of Communicative Action*, and *Between Facts and Norms*. At first, these works are interpreted and critically evaluated here. Then, the issue of the public is developed with special emphasis on the concept as it is elaborated in *Between Facts and Norms*. This essay tries to characterize the civil public and pursues the question how it is positioned in the larger frame of the civil society. The public is studied from the point of view of its influence in society. Habermas ascribes a substantial role to the public, for, according to his idea of the deliberative democracy, the public takes a part in the democratic processes of lawmaking and that by means of a dialogue with the public power. In this perspective, the public is conceived of as communicative power. This dissertation concentrates on the origins and forming of the communicative power and the ensuing process of its transformation into administrative power. The issue of the transformation of power is conceived of in terms of the participation of citizens.

Keywords

Civil society, the public, deliberative democracy, public participation, Jürgen Habermas, communicative power, communicative action

Obsah

1	ÚVOD.....	2
1.1	Vymezení tématu.....	2
1.2	Teoretické problémy	4
1.3	Metoda práce	4
2	Občanská veřejnost v díle Strukturální přeměna veřejnosti. Veřejnost obrácená do minulosti	7
2.1.1	Pojem občanská veřejnost.....	7
2.1.2	Vznik a vývoj občanské veřejnosti	7
2.1.3	Přeměna veřejnosti.....	9
2.2	Shrnutí.....	11
2.3	Kritický přístup ke Strukturální přeměně veřejnosti.....	12
3	Občanská společnost v díle Teorie komunikativního jednání	15
3.1.1	Hledání nové perspektivy, obrat k jazyku a jeho racionalitě.....	15
3.1.2	Teorie komunikativního jednání	16
3.2	Shrnutí.....	19
3.3	Kritický přístup k Teorii komunikativního jednání.....	20
4	Občanská společnost v díle Fakticita a platnost	23
4.1.1	Facticita a platnost	23
4.1.2	Modely demokracie	25
4.1.3	Občanská veřejnost	27
4.2	Shrnutí.....	31
4.3	Kritický přístup k Fakticitě a platnosti.....	32
5	Občanská společnost – hledání společného světa.....	34
5.1.1	Vymezení prostoru.....	34
5.1.2	Vznik komunikativní moci	37
5.1.3	Transformace komunikativní moci do moci administrativně využitelné. Občanská participace	40
5.2	Shrnutí.....	45
5.3	Kritický přístup k deliberaci.....	46
5.3.1	Problém první: exkluzivita veřejné sféry, omezenost veřejného mínění	47
5.3.2	Problém druhý: formace komunikativní moci na vyšší úrovni.....	47
5.3.3	Problém třetí: organizace občanské společnosti a jejich vztah k institucím veřejné moci, občanská participace	49
5.4	Shrnutí.....	51
6	Metropolitní ozvučná deska. Příklad participačního projektu	52
6.1	Představení projektu.....	52
6.2	Krátké teoretické zhodnocení participačního projektu.....	54
	ZÁVĚR.....	56
	SEZNAM LITERATURY	59

1 ÚVOD

Občanskou společnost můžeme vidět jako korelát soukromé společnosti. Společnost soukromých osob ještě nutně nemusí být společností občanskou. Na jedné straně si lze představit takové uspořádání (příkladem může být současné Rusko), kdy stát tvrdě kontroluje podstatné aspekty veřejného života (politická činnost, demonstrace či kritické veřejné vystupování, mediální a publikační aktivity), zatímco soukromým aktivitám občanů ponechává volnost (cestování, soukromé podnikání, tvůrčí činnost nezasahující významně do veřejného prostoru). Jen občanská společnost, která je protiváhou státní moci, může být funkčním prvkem v demokratické společnosti. Její role je spojována se spoluúčastí na veřejné autonomii, kdy občané, nejen političtí zástupci, jsou součástí demokratického legislativního procesu. Podíl občanů na demokratické tvorbě práva může napomoci překlenout vnitřní napětí práva mezi fakticitou a platností. Tato práce hledá zdroj legitimacy v občanské veřejnosti, na niž se dívá skrze díla Jürgena Habermase.

1.1 Vymezení tématu

Habermas je německý sociolog a filosof, ve věku 88 let aktivně píšící a publikující autor. I když je stále vědecky činný, jeho dílo je již pevně založeno a hojně reflektováno.

Začátky Habermasovy vědecké tvorby jsou spojeny s vypořádáváním se s klasickými filosofickými texty: Marxem, Weberem, Kantem, Hegelem apod.

Habermas byl na počátku výrazně ovlivněn marxistickou tradicí, která stála u zrodu Ústavu pro sociální výzkum ve Frankfurtu nad Mohanem, založeného v roce 1923. V prostředí tohoto ústavu se zformovala tzv. **kritická teorie společnosti**, později nazývaná též frankfurtskou školou. Základ kritické teorie vytvořili Max Horkheimer a Herbert Marcuse spolu s Theodorem Adornem a jinými.

Kritická teorie se zabývá reflexí současné společnosti a jejích problémů a zachovává si svou kontinuitu až do současnosti.¹ Habermas bývá řazen do druhé generace následovníků kritické teorie. Jeho spojení s ní ovšem není tak těsné, jak se obvykle uvádí. Habermas se spíše hlásí k původnímu programu Ústavu a jeho interdisciplinárnímu přístupu.²

¹ M. Hrubec a kol., *Kritická teorie společnosti. Český kontext*, Praha: FILOSOFIA, 2013, s. 7.

² W. Outhwaite, *Habermas. A Critical Introduction*, Cambridge: Polity Press, 2009, s. 6.

V 70. letech dvacátého století Habermasovo bádání nabralo novou perspektivu, jejíž tvar precizoval v *Teorii komunikativního jednání* z roku 1981. Tato změna perspektivy bývá popisována jako lingvistický obrat, příklon k jazyku a komunikativnímu jednání.³ V této době se Habermas nechává inspirovat **anglosaskou filosofií**, zejména filosofií obyčejného jazyka. Důležitým autorem pro něj byl John Langshaw Austin. V sociologii navazuje např. na Talcotta Parsonse, nebo dřívější autory George Herberta Meada a Émila Durkheima.

Pro Habermase je typické, že nezůstává pouze v teoretické rovině, ale dlouhodobě se snaží o přesah do praxe: vedle své vědecké tvorby a akademické kariéry vystupuje na veřejnosti z pozice intelektuála a píše novinové články na aktuální společenská témata.

Tento praktický ohled jej vedl i při práci na knize *Fakticita a platnost*. S pomocí teorie práva, kterou přidává k lingvistické perspektivě svého bádání, hledá podmínky pro legitimní vládu ve společnosti. Legitimitu vlády a legislativy dává Habermas do souvislosti s demokratickým procesem tvorby práva: v právu nachází stabilizační prvek, prostředníka mezi etikou a politikou.

Habermas je významným myslitelem druhé poloviny dvacátého století. Jeho interdisciplinární přístup ve spojení s plodnou vědeckou tvorbou nabízí poměrně plastický obraz současné společnosti. Jeho teorie představuje vhodnou perspektivu k průzkumu terénu demokratické společnosti.

Velkou roli, možná klíčovou pro demokracii Habermas přisuzuje občanské společnosti. V občanské společnosti, respektive ve veřejnosti se rodí veřejné mínění a komunikativní moc, která je partnerem, nebo, je-li potřeba, protivníkem státní moci. Nakolik je komunikativní moc ve společnosti formována komunikativním jednáním a do jaké míry je přetvořena do administrativní moci, do té míry je vláda ve státě legitimní.

Ve své práci se soustředím na praktický rozměr Habermasovy teorie, nalézám limity jeho práce, které spatřuji zejména v nedostacích logické výstavby pojmu komunikativní moci. Viníkem těchto nedostatků může být chybějící analýza vnitřního uspořádání občanské společnosti a vzájemných vztahů mezi jejími aktéry.

Chybějící analýzu organizované občanské společnosti se snažím překlenout s pomocí autorů, kteří se teorií i praxí občanské společnosti zabývají, soustředím se zejména na český kontext. Do Habermasovy teorie deliberativní demokracie se tak snažím vnést „živější“ data, která umožní citlivěji rozlišovat v jeho abstraktní teorii.

³ W. Outhwaite, 2009, s. 37.

1.2 Teoretické problémy

Tématem této práce je role občanské veřejnosti ve společnosti v pojetí Jürgena Habermase. Občanskou veřejnost Habermas zasazuje do celku občanské společnosti a charakterizuje ji jako tu část společnosti, která se veřejně „vyjadřuje,“ vytváří konkrétní stanoviska, aktivně jedná. Formuje se v ní „vlivné mínění“, tj. společná vize, která má vliv na vlastní uspořádání veřejného prostoru. Jedná se o aktivní část občanské společnosti, která je „posuzujícím publikem“ vůči státní moci.

Za nejzralejší, nejpropracovanější Habermasovu koncepci považuji občanskou veřejnost z *Fakticity a platnosti*. Na tuto koncepci se zaměřím především. Zároveň se budu věnovat i pojetím ze *Strukturální přeměny veřejnosti* a *Teorie komunikativního jednání*. Zvláště mě bude zajímat možnost aplikace teorie na současnou společnost.

Habermas ve *Fakticitě a platnosti* označuje občanskou veřejnost za komunikační síť, společný prostor, kde se utváří komunikativní moc. Zatímco zákonodárná moc státu vytváří pravidla pro společnost a výkonná moc je realizuje, komunikativní moc Habermas spojuje s legitimitou těchto pravidel a jejich legitimním naplňováním. Aby státní moc byla nejen legální, ale i legitimní, musí do ní být zahrnuta komunikativní moc. V této práci se zajímám o proces transformace komunikativní moci do moci administrativní v Habermasově pojetí z *Fakticity a platnosti*.

Nejprve je třeba komunikativní moc definovat a vymezit jí místo v celku společenského uspořádání, následně popsat její utváření a nakonec sledovat proces transformace komunikativní moci do administrativní. Proces transformace budu nahlížet skrze téma občanské participace.

1.3 Metoda práce

Teoretická báze předložené práce vychází z vybraných děl Jürgena Habermase. Nejprve jsem se tedy snažila podrobněji seznámit s Habermasovými knihami, coby primárními texty, jinak řečeno, nejprve jsem se snažila „pochopit Habermase“, pochopit logiku jeho argumentace a na základě této četby následně formulovat zprvu intuitivně pojaté teze, se kterými jsem do Habermasových textů vstupovala. V dalším kroku jsem pozornost věnovala jeho četným kritikům a komentátorům, kteří mi pomohli opravit, nebo zpřesnit a zacílit mé pochopení, a to metodou kritického čtení, komparace

a interpretace, vycházejíc z Gadamerova pojetí hermeneutické interpretace. Toto pojetí je založeno na předpokladu, že každé čtení je již interpretací, tj. „reflexivním chováním vůči tradici,“⁴ které přináší relativizaci významu a hodnot, protože „neexistuje nějaké čisté, objektivní rozumění smyslu.“⁵ Každé porozumění, které má být cílem interpretace, je tak ve výsledku nedokonalé, neukončené, neboť se pohybujeme v hermeneutickém kruhu smyslu, v němž je každé porozumění neustále precizováno, a de facto nekonečně modifikováno. Očekávaným výsledkem mé vlastní práce je pak nutně „nehotové“, avšak „poučené“ porozumění Habermasovým textům.

Vlastním tématem této práce je tedy občanská veřejnost v dílech Jürgena Habermase. Z trojice mnou zkoumaných Habermasových textů bylo nejstarší dílo (*Strukturální přeměna veřejnosti*) publikováno v 60. letech, nejmladší pak (*Fakticita a platnost*) v raných 90. letech dvacátého století. Díky této dlouhé časové perspektivě můžeme nahlédnout, obrazně řečeno, Habermasovi do kuchyně a sledovat konzistenci, modifikaci či postupné opouštění jednotlivých témat. Z tohoto širšího pohledu jsou rovněž lépe vidět „slepé uličky“ jednotlivých děl, ale i silné momenty, které si Habermas ponechává a navazuje na ně dál.

Práce vychází z textu *Strukturální přeměna veřejnosti*, pomocí kterého otevírám téma veřejnosti a uvádím základní principy a zákonitosti, které se k tématu vážou. Zároveň popisují vznik a etablování historické veřejné sféry a následnou transformaci veřejnosti. Ve *Strukturální přeměně veřejnosti* se nalézá myšlenka, „...že vrchnost nemá právo intervenovat do soukromého světa bez souhlasu dotčených osob...; jakmile se však z této myšlenkové konstrukce stala sdílená představa, získala rázem vlastní dynamiku, která se projevila v rozvoji občanské veřejnosti.“⁶ Právě zde je možné vidět zrod myšlenky nároku na veřejnou autonomii společnosti.

V *Teorii komunikativního jednání* Habermas argumentuje svou konstrukcí komunikativní racionality, která je základem komunikativního jednání. „[A]kteři komunikace jsou schopni vzájemně si předkládat argumenty a rozumné důvody, porozumět si a dospívat ke společným rozumným řešením.“⁷ Komunikativní jednání, díky své intersubjektivitě, překračuje soukromé životy a tím otevírá možnost společnosti, společné vize, která je formulována v občanské veřejnosti. Tato společná vize je možná

⁴ H.-G. Gadamer, *Problém dějinného vědomí*, Praha: FILOSOFIA, 1994, s. 8.

⁵ J. Grondin, *Úvod do hermeneutiky*, Praha: OIKOYMENH, 1997, s. 147.

⁶ M. Pullmann, „Historický vývoj“, in: M. Hrubec a kol., *Kritická teorie společnosti. Český kontext*. Praha: FILOSOFIA, 2014, s. 303.

⁷ O. Štěch, „Pospolitost: proti odcizení“, *tamt.*, s. 349.

díky symetrickým vztahům mezi aktéry, kde ani jedna strana nemanipuluje tou druhou. Komunikace se odvíjí skrze argumenty, vítězí ten „lepší,“ tj. „racionálnější:“ zúčastnění aktéři se na něm shodnou.

Facticita a platnost se zabývá právem jakožto integračním mechanismem fragmentarizované moderní společnosti. Aby právo bylo legitimní, musí být racionálně akceptovatelné pro členy společnosti. A právě hledání tohoto zdůvodnění, legitimacy, se odehrává v prostředí občanské veřejnosti.

Interpretací těchto tří knih získám teoretickou bázi, na kterou se v dalších částech práce pokusím navázat a rozvinout ji. Téma občanské společnosti a veřejnosti zasadím do širšího rámce s pomocí relevantní literatury (např. Jean Cohen a Andrew Arato, Joshua Cohen, Robert D. Putnam, Jiří Šubrt, Pavol Frič, Marek Hrubec a další), a pokusím se o plastičtější podání oproti Habermasově skice, které bude lépe odrážet současnou občanskou společnost.

Popíšu vznik a vývoj komunikativní moci. Na motiv transformace komunikativní moci do administrativní se budu dívat perspektivou občanské participace. Pokusím se o kritický přístup k deliberativnímu procesu, který formuluji do třech problémů: problém exkluzivity veřejnosti, problém komunikativního jednání na úrovni organizací a problém vztahu organizací občanské společnosti a veřejné moci.

Nakonec pro ilustraci uvedu konkrétní participační projekt – Metropolitní ozvučnou desku. Nejedná se o empirickou část práce, ale na projektu chci ilustrovat jednu možnou podobu participačního projektu, který vychází ze zásad deliberativní demokracie. Projekt krátce teoreticky zhodnotím. V závěru práce shrnu argumentaci a závěry, k nimž jsem dospěla.

Práce je strukturována do sedmi kapitol a příslušných podkapitol. Po teoretické interpretaci následuje vždy shrnutí, v němž sumarizuji základní teze kapitoly, vyjma šesté kapitoly, která slouží k dokreslení práce.

Habermas je hojně zkoumaným a kritizovaným autorem. Sekundární literaturu k jeho dílům jsem vybírala zejména zahraniční, anglicky psanou a zohledňovala jsem relevanci textů k mému tématu. Dále jsem se snažila pokrýt zásadní autory, kteří se Habermasovi věnují, jako je Craig Calhoun, Thomas McCarthy, Nancy Fraser, Seyla Benhabib. Z přehledové literatury jsem využila zvláště knihu Williama Outhwaitea a také Lasse Thomassena.

2 Občanská veřejnost v díle Strukturální přeměna veřejnosti. Veřejnost obrácená do minulosti

Strukturální přeměna veřejnosti (Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft, 1962) je původně Habermasovou habilitační prací.⁸ Tímto dílem Habermas otevírá téma občanské veřejnosti, vytváří základní skicu veřejnosti, která v dalších mnoha letech jeho bádání nabývá přesnějších linek a detailů.

Hlavním cílem práce, jak Habermas píše v předmluvě k novému vydání knihy, „bylo rozpracovat ideální typ občanské veřejnosti z historických kontextů anglického, francouzského a německého vývoje v 18. a raném 19. století.“⁹

2.1.1 Pojem občanská veřejnost

Ve *Strukturální přeměně veřejnosti* Habermas představuje koncept občanské veřejnosti, která se utvořila ze specifické historické zkušenosti, tj. nemohla vzniknout v jiné době ani kultuře. Tuto veřejnost můžeme popsat jako **posuzující publikum**, neboli „...jako sféru soukromých osob shromážděných v publikum.“¹⁰ Tato sféra je protějškem, protivníkem veřejné moci. Je sférou soukromou, avšak veřejně významnou. Přívlastek posuzující vyjadřuje, což je pro Habermasův koncept klíčové, že publikum je kritickou instancí; publikum hledá a posuzuje smysl.

Podstatou veřejné sféry je veřejné rozvažování a výsledkem veřejného rozvažování je „veřejné mínění, které se zrodilo z moci lepšího argumentu.“¹¹ Ve veřejném mínění veřejnost vyslovuje, jak společnost sama sobě a světu kolem rozumí.

2.1.2 Vznik a vývoj občanské veřejnosti

Vznik občanské sféry Habermas datuje do 18. století. V této době začíná docházet k oddělování veřejné sféry od soukromé v moderním slova smyslu. Zároveň dochází

⁸ Kniha nejprve nepřestoupila hranice německy mluvícího světa a Habermas sám s ní nebyl spokojen, chtěl ji pro další vydání přepracovat, což nakonec neučinil. Do angličtiny byla SPV přeložena poprvé v 90. letech. Parafraze podle: C. Calhoun, „Introduction; Habermas“, in: J. Habermas, *Strukturální přeměna veřejnosti*, Praha: FILOSOFIA, 2000, předmluva k novému vydání z roku 1990.

⁹ J. Habermas, *Strukturální přeměna veřejnosti*, Praha: FILOSOFIA, 2000, s. 11.

¹⁰ Tamt., s. 87.

¹¹ Tamt., s. 121.

k posunu ve vztahu mezi státem a společností. Občanská společnost vzniká v souvislosti s rozvojem a liberalizací trhu a rozvojem tisku.

S růstem trhu a průmyslu se státní politika stala důležitou pro rostoucí buržoazii.¹² Hospodářská činnost se privatizovala a dala vzniknout soukromé sféře. Soukromou sféru reprezentuje měšťanská nukleární rodina, která rozdělila svůj prostor na intimní a veřejný. V intimním prostoru je rodina uzavřeným společenstvím, prostorem pro lidskou subjektivitu, který nepodléhá vnějšímu řádu. Veřejný prostor pak je společensky otevřen a vyzývá ke spoluúčasti. Habermas hovoří o zdvojení soukromé sféry.

Tisk se stal důležitým nástrojem jak pro trh, tak i pro veřejnou správu. Vrchnost začala informovat poddané o své činnosti, čímž je v určitém slova smyslu zapojila do správy a mohlo se začít formovat publikum, respektive **posuzující publikum**, z něhož se časem utvoří na místo adresáta vrchnosti protějšek, který může vyžadovat legitimizaci veřejné moci před veřejným míněním.

Habermas předkládá tezi, že politická veřejnost vznikla z literární veřejnosti, že navázala na již existující publika a platformy diskuse, které probíhaly v salónech, kavárnách či stolních společnostech. Tyto dva druhy veřejnosti, podle Habermase, odlišuje jen volba tématu. Mluví-li se ve společnosti o tématech politických, jedná se o politickou veřejnost, literární veřejnost se soustředí na témata, která se dotýkají lidskosti. Publikum, říká Habermas, je v podstatě jedno, diferencuje se tedy až na základě témat, která problematizuje.¹³

Veřejná sféra kopíruje strukturu sféry soukromé, podobně jako ona je zdvojená: „Rozvinutá občanská veřejnost je založena na fiktivní identitě soukromých osob shromážděných v publikum v jejich rolích jak vlastníků, tak i lidí.“¹⁴

Vznik občanského právního státu přinesl požadavek všeobecných a abstraktních zákonů, které mají racionální povahu. Zákony státu, podobně jako zákony trhu, mají být objektivní, zajišťovat rovné podmínky. Tato myšlenka odpovídá i základnímu principu občanské veřejnosti, totiž principu obecného přístupu. Z veřejnosti nemůže být nikdo vyloučen. Neznamená to však, že veřejností jsou všichni lidé, ve skutečnosti tvoří veřejnost jen nepatrná menšina, ale musejí být zajištěny takové podmínky, které umožní každému splnit kritéria účasti, domnívá se Habermas. Pro veřejnost jsou konstituční tyto

¹² W. Outhwaite, *Habermas. A Critical Introduction*, s. 8.

¹³ Toto je jedno z nejslabších míst Habermasova pojetí veřejnosti ve *Strukturální přeměně veřejnosti*. Určení veřejnosti jako univerzální, jednotné je četnými kritikami vyvráceno. Více viz kapitola této práce zaměřená na kritiku SPV.

¹⁴ J. Habermas, *Strukturální přeměna veřejnosti*, s. 123.

principy: inkluзивita publika neboli princip obecného přístupu, rovnost statusu zúčastněných a veřejné rozvažování, tedy princip publicity.

2.1.3 Přeměna veřejnosti

Klasický model občanské veřejnosti stojí na jasném vymezení a oddělení sféry veřejné a soukromé. Za základ rozpadu veřejnosti Habermas označuje strukturální přeměnu vztahu veřejné a soukromé sféry, kdy dochází k rozměňování hranice mezi státem a společností. „Mezi oběma (státem a společností – poznámka MH), a takřka ‚z‘ obou, vzniká repolitizovaná sociální sféra, která se vymyká rozlišení na ‚veřejné‘ a ‚soukromé‘.“¹⁵

K rozpouštění hranice mezi státem a společností došlo, když stát na sebe začal brát nové funkce oproti původnímu „udržování řádu“ v zemi i mezinárodně. Jsou to funkce sociálního státu: úlohy ochranné, kompenzační, plánování budoucnosti, přebírání některých služeb apod. Vztahy mezi soukromým a veřejným se proměnily, státní a sociální instituce se propojily v jeden celek a hranice mezi státním a soukromým přestala být zřejmá; sféry se dostaly do vzájemné závislosti. Tento vývoj se odrazil i v oblasti práva, rozostřila se hranice mezi veřejným a soukromým právem.

K podobné změně došlo i v oblasti rodiny. Na jedné straně se svět rodiny privatizuje, zájmy rodiny nijak zvlášť nepřesahují do společnosti, svět práce se naopak stává veřejnějším, je na pomezí mezi soukromým a veřejným. Uzavřená nukleární rodina, která na místo rodinného majetku má individuální příjmy, ztrácí schopnost tvorby kapitálu a tím i zabezpečení svých členů. Rodina ztrácí výrazně i na funkcích výchovy, ochrany, péče, tyto úlohy za ni přebírají veřejné či kvaziveřejné instituce. Rodina se mění na spotřebitele příjmu a volného času a je vyčleňována z bezprostředních souvislostí reprodukce společnosti. Se ztrátou ekonomických funkcí ztrácí i funkce ochranné.¹⁶ Intimní prostor rodiny je také iluzorní. Pokud původně intimní sféra rodiny vycházela z kategorie *homme*, oproštěné od životní nutnosti, pak intimní sféra, která zůstává pouhým doplňkem světa práce, nevystoupí ze „světa potřeb“ a ztrácí svůj soukromý charakter.

S touto změnou chápání intimní sféry rodiny souvisí i rozpad literární veřejnosti, kterou Habermas popisuje jako posun od publika posuzujícího k publiku konzumujícímu.

¹⁵ J. Habermas, *Strukturální přeměna veřejnosti*, s. 232.

¹⁶ Tamt., s. 250.

„Jestliže zákony trhu, které ovládají sféru směny zboží a společenské práce, pronikají také do sféry vyhrazené soukromým osobám jakožto publiku, racionální posuzování se postupně mění v konzum a souvislost veřejné komunikace se bez ohledu na formální podobnost rozpadá v akty izolované recepce.“¹⁷

Opět se setkáváme s důsledky rozměňování hranice soukromého a veřejného. Oblast intimity ztrácí svůj soukromý charakter, chybí zkušenost soukromí. Veřejnost ztrácí svou literární formu, a tím i svou komunikační podobu. Diskuse i kultura se stávají konzumním statkem, jehož spotřebou veřejnost nekumuluje svou zkušenost, netříbí si své schopnosti, ale upadá. Vytrácí se potřeba veřejné diskuse, hlubšího porozumění. Na diskuse, demonstrace, do divadla, kina se publikum jde podívat, kritický přístup obvykle skončí subjektivním zhodnocením, jak moc se uvedený kus ne/líbil. Hlubší uchopení, či zasazení do širšího rámce porozumění zůstávají nevyužity, tím zůstává nevyužita i možnost vystoupit ze světa potřeb.

Habermas tvrdí, že úlohu publika přebírají jiné instituce: např. politické strany. Tyto instituce ale mají jiné zájmy než být kritickou, komunikační sférou, mají politické ambice a často koexistují v součinnosti se státními institucemi. Na publikum konzumentů se obracejí spíše z aklamačních důvodů, stojí o jejich podporu či toleranci. Ve skutečnosti je ale toto publikum velmi vzdáleno od procesů výkonu a vyrovnávání moci a není už ani schopno žádat jejich racionální ospravedlnění. Princip veřejnosti ztratil svou podstatu.

Základna institucí veřejnosti spočívala od počátku v soukromé sféře, v souvislosti s komercializací se ale tyto instituce stávají „komplexem společenské moci“, čímž se omezuje jejich kritická funkce. Tisk se z role zprostředkovatele veřejného mínění stává tvůrcem veřejného mínění. Vzniká směs, v níž se mísí soukromé a veřejné zájmy. K racionální debatě ani nemůže dojít, neboť vytvořené veřejné mínění je jen zdánlivé, respektive falešné. Habermas hovoří doslova o „refeudalizaci veřejnosti“.

Veřejné mínění, které je založeno na racionálně vedené diskusi, je vystřídáno názorovým klimatem, tedy připraveností souhlasit s nastoleným tématem. Avšak takový hlas publika není možné považovat za veřejné mínění, nevzniká ani racionálně, ani v diskusi. Na jednu stranu je veřejné mínění využíváno k legitimizaci politických rozhodnutí, na druhou stranu ale není možné, aby se publikum, tvořené masou obyvatel s volebním právem, mohlo k politickým procesům smysluplně vyjádřit, nebo dokonce se

¹⁷ J. Habermas, *Strukturální přeměna veřejnosti*, s. 255.

na nich podílet. Což vede k dalšímu odklonu od politické participace a vůbec klesá zájem o politiku.

Sociální stát se rozvíjel v intencích liberálního občanského státu. Na rozdíl od liberálního státu ale sociální stát zastává podstatně jinou funkci: stává se nositelem společenského řádu a musí zajistit pozitivní návod na spravedlnost ve státě. Veřejnost se ocitá v nové situaci: jednak je patrný obecný rys oslabování veřejnosti, jak o něm byla řeč, na druhou stranu ale sociální stát, jakožto nositel společenského řádu, musí trvat na politicky činné veřejnosti. Tuto veřejnost „je třeba chápat jako proces sebevytváření.“¹⁸ Postupně se ustavuje v konkurenci s „kriticky slabou veřejností.“

2.2 *Shrnutí*

Veřejnost Habermas definuje jako sféru soukromých osob, shromážděných v publikum. Publikum má hledat a posuzovat smysl zákonů a pravidel; úkolem veřejnosti je být protějškem státní moci. Veřejnost vychází ze soukromé sféry, ale soustředí se na veřejně významné otázky.

Vznik veřejnosti dává Habermas do souvislosti a) s liberalizací trhu, která umožnila vznik soukromé sféry, b) s rozvojem tisku, který napomohl formaci publika jakožto protějšku vůči autoritě. Pro vznik publika byl důležitý svět literatury. Diskuse nad literárními díly utvořily tzv. veřejnost literárního rozvažování. Politická veřejnost stojí na stejném principu, ale na místo literatury se věnuje společenským, respektive politickým tématům.

Základními principy veřejnosti jsou a) veřejné rozvažování (publicita), jehož výsledkem je veřejné mínění vzešlé z moci lepšího argumentu, b) obecný přístup, tedy nikdo není a priori z publika vyloučen, c) rovnost statusu zúčastněných. Veřejnost přebírá politické funkce, když se stává protivníkem autority. Od autority veřejnost vyžaduje racionalitu a publicitu, tedy aby jednání a rozhodování autority bylo argumentované a veřejné.

Veřejnost 20. století Habermas popisuje jako upadající při srovnání s veřejností liberálně-buržoazní. Z publika posuzujícího se stává publikum konzumující, nebo kriticky slabé a taková veřejnost už neplní svou funkci protějšku autority, stává se jejím doplňkem.

¹⁸ J. Habermas, *Strukturální přeměna veřejnosti*, s. 345.

2.3 Kritický přístup ke Strukturální přeměně veřejnosti

Strukturální přeměna veřejnosti je důležitou knihou, která otevřela množství témat ve společenskovědním výzkumu, nebo nabídla určitou perspektivu pro přemýšlení o společnosti a jejím uspořádání. Je považována za autoritativní text, text, který stojí za pozornost a má vliv, spíše než za kanonické dílo, které zůstává nepřekonáno.

Velká část kritiky se dotýká toho, že Habermas zde vnímá veřejnou sféru jako jednotnou, nerozlišenou, univerzální; kritiky tedy napadají dva ze tří základních principů veřejnosti, totiž princip obecného přístupu a princip rovnosti statusů.

Craig Calhoun¹⁹ tvrdí, že když Habermas vychází z jednoduché dichotomie stát – veřejnost, vyplývá z toho, že stát má vždy jen jedno publikum. To však neodpovídá skutečnosti, spíše existuje mnoho veřejností. Pak je ale potřeba podívat se, jak je taková veřejnost vnitřně uspořádaná, jaké jsou hranice jednotlivých veřejností, jak spolu komunikují, jaké jsou mocenské vztahy těchto veřejností apod. Podobná analýza u Habermase chybí.

Seyla Benhabib²⁰ přichází s genderovou kritikou Habermasova pojetí veřejnosti ve *Strukturální přeměně veřejnosti*. Hovoří-li Habermas o principu, který legitimizuje demokracii, tedy o svobodné komunikaci mezi rozumnými, navzájem rovnými jedinci, pak je dle Benhabib tento princip ve skutečnosti principem normativním, neboť aby byla komunikace skutečně svobodná, musí být otevřená a nerozlišovat mezi soukromými a veřejnými tématy. Podle Benhabib však byla ženská témata z historického hlediska uzavřena do oblasti soukromí a nebyla jim dáвана veřejná závažnost (příkladem může být problém domácího násilí, které bylo považováno za ryze soukromou věc, dnes je to problém veřejný, veřejně významný). Podobně můžeme tuto výtku rozšířit i na jiné minoritní skupiny.

Nancy Fraser²¹ představuje čtyři předpoklady, na nichž Habermasova veřejnost stojí: a) předpoklad společenské rovnosti, b) předpoklad existence jediné veřejnosti, c) předpoklad existence veřejného zájmu a d) předpoklad ostré distinkce mezi státem a veřejností. Tyto předpoklady následně rozebírá a kritizuje.

¹⁹ C. Calhoun, „Introduction: Habermas and the Public Sphere“, in: C. Calhoun (ed.), *Habermas and the Public Sphere*, Cambridge: MIT Press, 1992, s. 1-50.

²⁰ S. Benhabib, „Models of public space: Hannah Arendt, the liberal tradition and Jürgen Habermas“, in: *tamt.*, s. 73-98.

²¹ N. Fraser, „Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy“, in: *tamt.*, 109-142.

Veřejnou sféru vidí Fraser jako exkluzivní: mnoho skupin nemá do veřejné sféry přístup (např. z rasových, majetkových, genderových a jiných důvodů). Vzniká pak stav převahy, kdy množství významných osobností, tj. těch, kteří spoluurčují charakter veřejnosti či přímo „tvoří“ veřejnost, ovládá ostatní, tj. ty, kdo veřejností nejsou. Deliberace pak může sloužit jako maska k nadvládě. Sociální nerovnost nevymizela, tvrdí Fraser, jen byla uzávkována. Jako přiměřenější a vhodnější jí připadá nerovnosti pojmenovat. Občanská sféra totiž není místem dokonale neutrálním.

K problematice množství veřejností jasně říká, že společnost je stratifikovaná a veřejností existuje mnoho. Tím spíše v multikulturních společnostech. Více veřejností rozšiřuje diskursivní prostor, ovšem komunikace v tak rozrůzněných společnostech, jakými moderní demokratické společnosti jsou, je složitá, ne-li nemožná.

Další potíže vidí Fraser s definováním veřejného zájmu. Podle Habermase v aréně diskutují soukromí jedinci o veřejných záležitostech. Ovšem co, nebo kdo určuje hranice mezi soukromým a veřejným? Fraser dodává, že a priori takové hranice dány nejsou. Zpochybňuje tak ostré oddělení veřejnosti a státu, mezi kterými podle ní nevede jasná, nýbrž přinejmenším rozostřená hranice. Hovoří namísto toho o silné a slabé veřejnosti (*strong and weak public*). Veřejnost v silném slova smyslu utváří vůli a podílí se na rozhodování (např. parlament), kdežto slabá veřejnost se podílí na diskusi, na tvorbě názorů.

Sama bych k Habermasově knize připojila ještě krátkou poznámku. Kniha jako celek totiž budí dojem jisté nesourodosti: historická část je sice analyticky přesvědčivá, ovšem zároveň i poněkud statická, až neživotaschopná. Tomu ostatně odpovídají i zmíněné kritiky, všímající si exkluzivity veřejnosti, rovnosti apod., tedy kritiky, které napadají Habermasem představenou podobu historické veřejnosti. Naopak přeměněná, moderní veřejnost nemá v Habermasově popisu vlastní podobu. Charakteristický je pro ni jen stále probíhající proces proměny, jakoby moderní veřejnost byla jen odvozená od historické veřejnosti; byla veřejností obrácenou do minulosti.

Jedním důvodem může být problematický vztah mezi kulturní a komunikativní pamětí. Historický vznik veřejnosti Habermas datuje do 18. století, tedy do doby staré více než dvě stě let. Tato doba je již nedílnou součástí kulturní paměti, tedy takové sdílené paměti, která je v současném kontextu legitimizovaná a utvářena ne z toho, „jak to ve skutečnosti bylo,“ ale z toho, „jak se na to, co bylo, vzpomíná.“ Analýza dané doby tak sice vychází z již hotových pramenů a artefaktů (písemných, obrazových, legislativních,

kulturních, technologických...) a umožňuje vůči nim zaujmout potřebný odstup, tyto artefakty ovšem zároveň zasazujeme do vlastní perspektivy porozumění, kterou tak zkoumanou dobu a její předměty neustále aktualizujeme. A tak jakkoliv je zkoumaný předmět či doba pevně ukotvena v čase a má svůj pevný časový horizont, rozumění tomuto předmětu či této době je principiálně relativní a proměnné z hlediska naší vlastní přítomnosti, neboť v posledku záleží na kontextu, v jakém na daný předmět či dobu jako společnost nazíráme.²² Jasnější konstrukce historické veřejnosti ve *Strukturální přeměně veřejnosti* vychází z pevných vstupních faktů; i když vztahování se k nim je relativní, následná konstrukce má pevný základ.

Naopak Habermasem popisovaná přeměněná veřejnost 20. století je ještě součástí paměti komunikativní, tedy paměti, která je předávaná prostřednictvím řeči, je součástí tzv. soudobé historie a je bohatá na informace. Tyto informace není možné zatím jednoznačně zhodnotit, utřídit, jsou příliš „živé,“ jsou součástí naší každodennosti a těžko se k nim zaujímá potřebný odstup.

Druhým důvodem uvedené disproporce může být Habermasovo pojetí modernity. Modernita v jeho pohledu kriticky přistupuje k dřívějším poměrům, ovšem jakkoliv je pro ni tato kritika charakteristickou, této kritice v posledku neodpovídá vytvoření nějaké vlastní alternativní ideové konstrukce či „normativní“ perspektivy.²³ Modernita tak podléhá jistému paradoxu či kontradikci, kdy na jedné straně nachází své kořeny v minulosti, na jejíchž hodnotách stojí a vůči nimž nestaví žádný v pravém slova alternativní systém, ale zároveň se vůči této minulosti a jejím hodnotám kriticky vymezuje. Jinými slovy, zatímco liberální buržoazní společnost měla své hodnoty, dle nichž byla uspořádána a z kteréhož řádu nakonec vyrostla i „její“ veřejnost, přeměněná veřejnost je bezprostředně odvislá od hodnot „staré doby“, vůči nimž se na jedné straně vymezuje, na straně druhé je na nich však bytostně závislá. To je pak důvodem, proč Habermas líčí přeměněnou veřejnost pouze ve vztahu k buržoazní veřejnosti, proč tuto moderní veřejnost popisuje *pouze* v intencích transformace a vývoje, a nevšímá si její vlastní podob či aspektů, které by jí přiřkly její vlastní bytostné charakteristické rysy.

Strukturální přeměna veřejnosti vyvolala a stále vyvolává četné diskuse a oprávněné kritiky. Ještě dnes, padesát pět let od prvního vydání díla, se badatelé

²² J. Assman, J. Czaplicka, „Collective Memory and Cultural Identity“, in: *New German Critique*, č. 65, 1995, s. 130.

²³ M. Kelly, „Foucault, Habermas, and the Self-Referentiality of Critique“, in: M. Kelly (ed.), *Critique and Power. Recasting the Foucault/Habermas Debate*, Cambridge: MIT Press, 1998, s. 383.

zamýšlejí nad některými tématy knihy. Tato kritická reflexe je pochopitelná, dílo bylo a je vlivné a zmiňovaná témata jsou stále aktuální. Nicméně Habermas neustrnul ve svém přemýšlení a svou teorii posunuje stále dál; některá témata rozvinul, jiná opravil či opustil. Popisovat Habermasovu veřejnost jen ze *Strukturální přeměny veřejnosti* by bylo anachronické a nedostatečné.

3 Občanská společnost v díle Teorie komunikativního jednání

Na konci *Strukturální přeměny veřejnosti* se Habermasem popsaná veřejnost nachází již za svým vrcholem a dále upadá. Kadlub buržoazní liberální společnosti je rozbit. Tuto společenskou proměnu je třeba nově promyslet, pokud nemá zůstat u pouhé kritiky upadlé veřejnosti. V přeměněné veřejnosti, jejímž kontextem je komplexní demokratická společnost, je možné navázat na tradici principů liberálního ústavního státu, pokud se společnost snaží dostát mandátu veřejné sféry, která plní politické funkce. Úkolem veřejnosti je být „platnou protiváhou státu.“

3.1.1 Hledání nové perspektivy, obrat k jazyku a jeho racionalitě

V *Teorii komunikativního jednání* (*Theorie des kommunikativen Handelns*, 1981) můžeme najít základní východiska, na nichž občanská společnost, potažmo veřejnost, stojí. Habermas v této knize představuje nový výchozí bod své teorie moderní společnosti: představuje zde svou komunikativní racionalitu, která podstatně spočívá na vzájemném respektu a otevřenosti k druhým.

K tomu Habermas dochází díky odklonu od filosofie vědomí, od subjekt-objektového vidění světa, v němž druhý je pro nás vždy objektem, podle toho k němu přistupujeme, volíme strategie jednání v našem životě. Z tohoto řádu, z řádu manipulace a ovládnutí, se chce Habermas vymanit, společnost založit na jiném paradigmatu. Od subjektu se přesouvá k intersubjektivitě a k teorii jazyka.

3.1.2 Teorie komunikativního jednání

V *Teorii komunikativního jednání* se Habermas zabývá racionalitou, lépe řečeno významovým spektrem a perspektivou soudů, kterými něčemu přisuzujeme hodnotu racionality. Hledá univerzální východisko, které by bylo platné pro moderní komplexní společnosti. Tímto východiskem je pro něj jazyk a komunikace, přičemž zvláště moderní společnost je analogicky založena na komunikaci a na řečovém jednání, jakkoli v komunikaci obecně sdílíme společný svět, kterému rovněž společně rozumíme. Jazyk je v tomto ohledu základem společnosti, neboť díky jazyku můžeme svou subjektivitu přeměnit na obecnost, objektivizovat ji, zpřístupnit ji druhým a druzí mohou této „zobecněné subjektivitě“ porozumět.²⁵ V prostředí přirozeného jazyka, v každodenní komunikaci, můžeme formulovat a chápat se jak konkrétních zkušeností, tak i toho, co tuto zkušenost přesahuje. V jazyce můžeme nadto jasně vyjádřit svůj záměr, přičemž druhý je ve stejném jazyce schopen mému záměru porozumět. Toto porozumění je pak pro Habermase vlastním účelem komunikace, tím, čeho chceme v řeči dosáhnout a čeho jsme zároveň schopni. Habermas takto v zásadě předpokládá, že jsme nejen schopni si navzájem porozumět, ale dokonce se na rozuměných skutečnostech, záměrech a propozicích shodnout.

Schopnost vzájemného porozumění nicméně zakládá nárok na racionalitu. Racionalita je pro Habermase něčím, co už není odvozeno z náboženství, nebo z jiné autority jako v tradičních společnostech, ale racionální je to, čemu společně rozumíme a na čem se shodneme. Tato shoda však není relativní, ale univerzální, neboť něco buď je, anebo není platné, správné, pravdivé. Pakliže je však tato racionalita založena na komunikaci, překračuje limity subjekt-objektového rozumění. Ustaluje se v perspektivě intersubjektivit, neboť komunikativní racionalita není pouhou multiplikací racionality utvářející se v perspektivě vztahu vždy jediného subjektu (mého, druhého) a okolního světa, ale je doslova vytvořena „mezi námi“.

Komunikativní racionalita vytváří prostor, pro nějž je podstatné, že zúčastnění si jsou rovni, vzájemně se respektují a mohou svobodně dosahovat shody. Společně vytváříme a sdílíme obsahy, překonáváme vlastní subjektivitu a nahlížíme jinou než vlastní perspektivu. Takovému prostoru je cizí myšlenka ovládnutí a manipulace. Tento

²⁵ J. Habermas, *Problémy legitimacy v pozdním kapitalismu*, Praha: Filosofia, 2000, s. 20

prostor se uspořádává v argumentaci v ideální řečové situaci,²⁶ vítězí síla lepšího argumentu.

Habermas ve své teorii komunikativního jednání propojuje jazyk, rozum a společnost. Po vzoru Webera se soustředí na jednání, ovšem Webera překonává svou konstrukcí komunikativní racionality. Účelově-racionální jednání zůstává v subjekt-objektové logice, kdežto komunikativní racionalitou se Habermas dostává k intersubjektivitě.

Habermas rozlišuje čtyři druhy jednání: a) komunikativní; b) teleologické, neboli účelově-racionální jednání, c) normativní jednání, d) dramaturgické. Dramaturgické jednání počítá s publikem a vůči tomuto publiku je jednání stylizováno. Normativní jednání se odehrává podle norem, které jsou platné pro všechny. Účelově-racionální jednání je zaměřené na úspěch, na cíl a promýšlí prostředky k dosažení stanoveného cíle. Účelově-racionální jednání pak ještě rozlišuje na instrumentální (vůči objektům) a strategické (vůči subjektům). Tyto tři druhy jednání zůstávají v subjekt-objektové logice.

Jiného charakteru je **komunikativní jednání**. V základu komunikativního jednání je snaha o porozumění a dosažení konsensu. Shoda v komunikativním jednání je nevynucená (překračuje subjekt-objektovou logiku), neboť je výsledkem společných přesvědčení, přesvědčení, které jsme společně nahlédli a shodli jsme se na nich, dohodli jsme se o nich. Komunikativní jednání je dialogické, nejde o souhrn přednesených promluv, názorů, ani argumentů, ale o rozhovor. V rozhovoru, který je motivován snahou o vzájemné porozumění, vzniká nová „kvalita“, náhled, jež překračuje perspektivy jedinců.

Smysluplnost snahy o porozumění stojí na předpokladu, že to, co sdělujeme i přijímáme, je míněno vážně: je pravdivé, správné a platné. Navíc, že zúčastnění aktéři jsou věrohodní (důvěryhodní) a rozumí tomu, o čem hovoří, stejně. Jinak jazyk ztrácí svoji roli a zúčastnění aktéři si neporozumějí.

V komunikativním jednání je dohoda dosahována společně. A protože je tato dohoda utvářena společně, má integrační funkci, může stmelovat fragmentarizovanou společnost. „Dohoda dosažená komunikativně stojí na racionálním základu; žádná ze

²⁶ Tj. podmínky, při jejichž dodržení je komunikace beznátlaková, může jít o souboj argumentů, přičemž rovnováha sil všech zúčastněných je dodržena.

stran ji nemůže stanovit, a to ani instrumentálně přímým zásahem do situace, ani strategicky ovlivňováním rozhodnutí protihráčů.²⁷

Komunikativní jednání utváří společně sdílený svět našeho života, **životní svět**.²⁸ Životní svět²⁹ je zdrojem pro vyjádření, komunikaci i zdrojem řešení problémů, ale sám o sobě je netematizovatelný.³⁰ Existuje jen v předreflexivní podobě, nelze jej pojmenovat, ovšem podílí se na formování našeho rozumění. Prolíná se v něm objektivní, společenský i subjektivní svět. Životnímu světu Habermas rozumí jako lingvisticky uspořádané a kulturně předávané zásobárně vědění.³¹ Tato zásobárna utváří horizont, který umožňuje koordinaci mezi různými typy komunikace a jednání.

Životní svět je založen komunikativně, svůj základ má v běžném jazyce. V něm se také uskutečňuje a proměňuje podle toho, jak se proměňuje i společnost.³² Habermas vnímá životní svět v evoluční perspektivě, neboť tvrdí, že životní svět obsahuje a přenáší interpretativní práci předchozích generací.³³

Životní svět a komunikativní jednání jsou nerozlučnou dvojicí: životní svět se bez komunikativního jednání vytrácí a komunikativní jednání není bez životního světa možné.

Komunikativní jednání a životní svět spojuje společný nástroj, argumentativní řeč. Argumentativní řeč překonává subjektivní pohledy: nevynucuje výsledek, ale přináší konsensus, zúčastněné sjednocuje, ujišťuje je o jednotě objektivního světa i intersubjektivitě světa životního,³⁴ je racionální (rozumem nahlédnutelná) a také racionalizuje životní svět.

Proti životnímu světu, který je spojen s každodenností a komunikativním jednáním, staví Habermas do protikladu **systemy**. Obojí integruje společnost.³⁵ Systemy

²⁷ J. Habermas, *The Theory of Communicative Action, Vol. I.* Boston: Beacon Press, 1984, s. 287.

²⁸ Lebenswelt, lifeworld. Do češtiny se překládá jako žitý, životní, nebo přirozený svět. Osobně za nejvhodnější považuji Patočkovu variantu „přirozený svět“, ale po mé zkušenosti se v češtině v souvislosti s Habermasem užívají spíše druhé dvě podoby. Pro svou diplomovou práci si vybírám překlad „životní“, neboť se domnívám, že význam „žitý“ je zbytečně úzký.

²⁹ Životní svět je pojem vycházející z fenomenologie, do sociologie byl převeden díky dílu Alfreda Schütze. Životní svět je pro Schütze zásobárnou vědění (*stock of knowledge at hand*).

³⁰ Habermasův komentář k životnímu světu např. L. Cviklová, Š. Krýsl (eds.), *Autonomie a solidarita: čítanka kritické teorie, I. díl.* 1999, s. 58.

³¹ Srov. Životní svět jako „[soubor] významových struktur každodenního života, které tvoří nezpochybňovaný základ běžné zkušenosti a mlčky předpokládané pozadí scén jednání.“ M. Skovajsa, *Struktury významu. Kultura a jednání v současné sociální teorii*, Praha: SLON, 2013, s. 158.

³² Životní svět má i svou „každodenní podobu“, tvoří základ i pro běžné vyprávění příběhů a událostí, neboť zahrnuje odkaz k širšímu kontextu. Každé vyprávění je pak částečnou objektivizací světa. M. Skovajsa, tamt. s. 159.

³³ W. Outhwaite, *Habermas. A Critical Introduction*, s. 74.

³⁴ J. Habermas, *The Theory of Communicative Action, Vol. I.*, s. 10.

³⁵ K. Ballestrem, H. Ottmann, *Politická filosofie 20. století*, Praha: OIKOYMENH, 1993, s. 184.

jsou spojeny s účelově racionálním jednáním; systémově jednají charakteristicky instituce a organizace (typické jsou pro oblasti ekonomie a státní správy), jsou řízeny médii peněz a moci. V takových případech dialog (komunikativní racionalitu) nahrazují pravidla (instrumentální a strategická racionalita).³⁶ Oproti systémové integraci Habermas rozlišuje sociální integraci, za kterou stojí životní svět.³⁷

Moderní komplexní společnost potřebuje oba prvky integrace, potřebuje systémy i životní svět. Systémové jednání může vytvořit podmínky pro komunikativní jednání ve společnosti. Komplexní společnost, vystavená neustálé komunikaci, vedené snahou o porozumění, by se přetížením zhroutila.

Na druhou stranu, systém má sklon k tomu, vkrádat se i do oblastí, které musejí být řešeny komunikativně, jinak se vyprazdňují, neboť jsou řešeny v účelově-racionální logice. **Kolonizace životního světa** systémy pak vede k patologiím ve společnosti. Kolonizace životního světa může probíhat v různých formách a působit na různé oblasti společnosti. Může vést 1) ke ztrátě smyslu a tím ke zhroucení kulturní reprodukce životního světa (oblast kultury), 2) k anomii a tím k rozpadu sociálních norem, tedy naruší se sociální integrace (oblast společnosti) a 3) k psychopatologiím v oblasti socializace jedince (oblast člověka).³⁸ Systémy, které společnost uspořádávají např. skrze peníze či administrativní moc, rozkládají životní svět, v němž je společnost tradičně organizována v logice komunikativní racionality, v logice společného utváření a sdílení, ve svobodném prostoru komunikace, solidarity.

3.2 *Shrnutí*

Habermas v *Teorii komunikativního jednání* představuje svůj koncept komunikativní racionality, která je základem pro moderní komplexní společnosti. Společnost je založena lingvisticky, v jazyce. V komunikaci sdílíme společný svět, kterému společně rozumíme. Toto společné, společně vytvořené, navzájem sdílené rozumění je základem racionality: racionální je to, na čem se společně v komunikaci,

³⁶ Habermas od sebe odděluje sféru životního světa a systému. Životní svět je zbaven systémových tlaků. Důsledkem pak je ale, že Habermasovi chybí prostředky pro popis prolínání životního světa a systémů, např. v podobě organizací občanské společnosti. M. Skovajsa, *Struktury významu. Kultura a jednání v současné sociální teorii*, s. 162.

³⁷ J. Šubr a kol., *Soudobá sociologie I (Teoretické koncepce a jejich autoři)*, Praha: Karolinum, 2007, s. 129.

³⁸ L. Thomassen, *Habermas: A Guide for the Perplexed*, London, New York: Continuum, 2010, s. 76.

za dodržení podmínek ideální řečové situace, shodneme. Komunikativní racionalita je univerzální, přičemž se odkazuje (a činí si nárok na) pravdivost, správnost a platnost.

Konstrukcí komunikativní racionality se Habermas odvrací od subjekt-objektového vidění světa, před kterým dává přednost intersubjektivitě. Intersubjektivita vytváří prostor, který je podstatně založen na rovnosti zúčastněných a vzájemném respektu.

Habermas rozlišuje čtyři druhy jednání: komunikativní, racionálně-účelové, dramaturgické a normativní. Každé z nich je vedeno jiným nárokem. Účelově-racionální jednání je vedeno nárokem na dosažení stanoveného cíle. Komunikativní jednání je orientováno snahou o vzájemné porozumění a dosažení shody.

Komunikativní jednání utváří společně sdílený svět našeho života, životní svět. Životní svět Habermas chápe jako lingvisticky uspořádanou, kulturně předávanou zásobárnu vědění. Protože je životní svět založen komunikativně, reaguje na proměnu společnosti. Životní svět se vyvíjí, jako se vyvíjí jazyk. Habermas životnímu světu dodává evoluční perspektivu, životní svět zahrnuje a přenáší dál interpretativní práci minulých generací.

Životní svět a komunikativní jednání spojuje společný nástroj: argumentativní řeč. Argumentativní řeč je prosta nátlaku a manipulace, překonává subjektivní pohledy a umožňuje dosáhnout shody. Proti životnímu světu Habermas staví systémy, které spojuje se strategickým jednáním. Systém sleduje postupy, které vedou k vytyčenému cíli, kdežto životní svět je otevřen porozumění a společnému hledání řešení.

Habermas rozlišuje dva typy integrace: systémovou a sociální. Moderní komplexní společnost vyžaduje oba dva druhy: systém i životní svět. Patologie ve společnosti Habermas spojuje s tím, když se systém prosazuje na úkor životního světa. Mluví o kolonizaci životního světa systémem. Tato kolonizace zasahuje společnost na úrovni kultury, společnosti i jedince a vede k rozpadu a selhávání různých společenských oblastí.

3.3 Kritický přístup k Teorii komunikativního jednání

Teorie komunikativního jednání je vlivnou teorií, která stále přitahuje pozornost badatelů z různých vědních oblastí, podobně jako tomu je i se *Strukturální přeměnou veřejnosti*. Protože se jedná o velmi komplexní teorii, kritiky jsou vedeny z mnoha

perspektiv. Některé se věnují jednotlivým argumentům z hlediska různých vědních disciplín, jiné jsou spíše filosofické, diskutující klíčové předpoklady teorie komunikativního jednání.

Slavným kritikem Habermasovy teorie komunikativního jednání byl Jacques Derrida,³⁹ který zpochybňuje samotný předpoklad racionality, racionality, která je Habermasovým klíčovým prvkem v teorii komunikativního jednání. Člověk podle Derridy nemá přístup k absolutnímu základu, či zdroji smyslu. Ke smyslu se dostává skrze lingvistickou praxi.⁴⁰ Text samotný však nedisponuje žádným základním významem, nenese v sobě žádný předběžný či primární smysl. Smysl textu naopak vytváříme až četbou, způsobem, jakým k textu přistupujeme. Tento „vytvořený smysl“ není nikdy absolutní, neboť je zatížen historií, či našimi kognitivními a psychologickými vlastnostmi a předpoklady. Domněle absolutní či samozřejmé významy je naopak třeba vyvazovat z osidel významových perspektiv, předpokladů a ideového pozadí, je třeba je *dekonstruovat* a odkrývat mechanismy a podněty, které vedly k jejich tvorbě.

Dalším filosofem, s nímž Habermas vedl dlouholetý dialog, byl Michel Foucault. Foucault Habermasovi vytýká zejména jeho idealizované, až utopické vidění komunikace jako perfektně transparentní, symetrické.⁴¹ Pro Foucaulta je společnost propojována naopak asymetrickým vztahem moci. Společnost pak potřebuje taková pravidla, podle nichž se budou hrát mocenské hry s minimem dominance.⁴²

Habermas v komunikativním jednání počítá se symetrickými vztahy a reciprocitou, ovšem nechápe tyto předpoklady jako a priori dané. Tyto předpoklady vycházejí ze specifické historické doby a jsou na kontextu závislé.⁴³ Koncept moci a nadvlády je komunikativnímu jednání cizí. Jednání druhých má sice na naše jednání vliv a naopak, ovšem ne pod tíhou moci či nátlaku, nýbrž nás ovlivňuje „společně“ tj. intersubjektivně, vytvořená racionalita.

Víra v symetrické komunikativní jednání vznáší přehnané nároky na jednající, dokládá Byron Rienstra a Derek Hook.⁴⁴ Jejich kritika se na teorii komunikativního jednání dívá z psychologické perspektivy. Psychologické a diskurzivní nároky

³⁹ V 80. letech dvacátého století začal jejich dialog, který nakonec trval přes dvacet let, až do Derridovy smrti v roce 2004, a z původního intelektuálního „střetu“ se oba významní myslitelé posunuli ke smířlivému sblížení.

⁴⁰ C. Ungureanu, „Reason in the Labyrinth of Practice“, in: *European Political Science*, č. 8, 2009, s. 405.

⁴¹ T. McCarthy, „The Critique of Impure Reason“, in: M. Kelly (ed.), *Critique and Power*, s. 265.

⁴² M. Kelly, „Foucault, Habermas, and the Self-Referentiality of Critique“, in: *tamt.*, s. 391.

⁴³ M. Kelly, „Foucault, Habermas, and the Self-Referentiality of Critique“, in: *tamt.*, s. 387.

⁴⁴ B. Rienstra, D. Hook, „Weakening Habermas : the undoing of communicative rationality“, in: *Politikon: South African journal of political studies*, č. 3, 2006, s. 313-339.

Habermasovy teorie jsou velmi vysoké, neboť po aktérovi vyžadují, aby 1) „vlastnil“ komunikativní racionalitu, aby věděl, co a proč dělá, či proč a jak myslí a také 2) aby měl jasné preference svých cílů a hodnot, aby obstál v diskurzivní výměně. Habermasova teorie však skýtá v tomto ohledu ještě jedno úskalí. Stručně řečeno, když dle Habermase člověk nahlédne lepší argument, svou původní pozici jednoduše opouští a zastává novou, „platnější“, „univerzálnější.“ Dohlédnuto dál, postupně bychom se tak měli dostávat se k jednomyslnému konsensu ve společnosti; ovšem tomuto konsensu ve výsledku hrozí obrát k totalitě, která hodnotový pluralismus nepřipouští, dokonce v ní ani neexistuje.

Racionalitu, která je podle Habermase člověku vlastní, autoři Rienstra a Hook kritizují proto, že v této teorii není prostor pro „lidskost“, např. pro naději či zoufalství, přátelství, nenávisť. Habermasův aktér spolehlivě jedná podle nejlepšího argumentu.

Thomas McCarthy také napadá dominantní pozici racionality, ovšem z hlediska skupin. Minorita těžko přesvědčí majoritu pouhou silou lepšího argumentu.⁴⁵ Ve společnosti není nějaký soudní tribunál, který by rozhodoval o kvalitě či správnosti argumentů, a podle jehož rozhodnutí by se dále jednalo. Kvalitní, či přesvědčivá argumentace není jediná možná a argumenty nejsou jedinou hybnou silou pro jednání.

Seyla Benhabib kritizuje Habermasův kulturní univerzalizmus. Racionální argumentace je dědictvím kultury západního racionalismu a je těžko přenositelná do jiných, ne-západních kultur.⁴⁶ Opět se zde setkáváme s Habermasovým „jednotícím principem“, který bagatelizuje pluralismus, kulturní odlišnost, identitu, i když se Habermas domnívá, že teorie komunikativního jednání pluralismus řeší, neboť v komunikaci, která vyrůstá z životního světa, názorové odlišnosti nacházejí společný konsensus. Na kritiku kulturního univerzalizmu navazuje Delanty, který zdůrazňuje spíše snahu o reflexivní kulturní rozumění, než racionální deliberativní konsensus.⁴⁷

Kritik k Habermasovi je pochopitelně obrovské množství a není v možnostech této práce je systematicky referovat; výše uvedené kritiky tak slouží zejména jako příklady toho, jakým způsobem a jakými směry je s Habermasem diskutováno. Stejně tak je na těchto vybraných kritikách dobře patrné, že vlastní zaměření kritiky Habermasova myšlení se oproti *Strukturální přeměně veřejnosti* tolik neproměnilo. I tyto kritiky zacilují na Habermasovu snahu o maximální abstrakci, univerzalizmus, totalitu.

⁴⁵ T. McCarthy, „Practical Discourse: On the Relation of Morality to Politics“, in: C. Calhoun (ed.), *Habermas and the Public Sphere*, s. 64.

⁴⁶ G. Delanty, „Habermas and Occidental Rationalism: The Politics of Identity, Social Learning, and the Cultural Limits of Moral Universalism“, in: *Sociological Theory*, č. 1, 1997, s. 34.

⁴⁷ Tamt., s. 31.

4 Občanská společnost v díle Fakticita a platnost

V úvodu ke kapitole o *Teorii komunikativního jednání* jsem popsala, že přeměněná veřejnost (veřejnost demokratické společnosti, která tíhne k tomu, být kriticky slabou) může zastat funkci veřejnosti (být protiváhou autoritě, rozumějším publikem), pokud se snaží dostat mandátu veřejnosti.

Teorie komunikativního jednání nabízí v tomto ohledu klíčové silné tvrzení: veřejnost musí čerpat z životního světa a jednat komunikativně. Skrze jazyk, skrze argumentativní řeč se musí snažit o vzájemné porozumění a nalezení společné perspektivy, konsensu. Když jsou společenské normy (a jiné společenské oblasti) vytvářeny komunikativně, společnost jednotí, jsou dílem společného světa, a jsou legitimní. Člověk se normám podřizuje, ovšem zároveň se podílí na jejich ustanovování, dává si je sám spolu s druhými.⁴⁸ Tím se dostáváme pryč z logiky ovládající – ovládaný a přicházíme do intersubjektivního prostoru, který je založen na vzájemnosti a rovnosti, do prostoru, kterému můžeme říkat „společný.“ Od autoritativního způsobu řízení společnosti přicházíme k autonomii: společně utváříme to, čemu se pak společně podřizujeme.

Komunikativní jednání je možné vnímat jako základ politické, nebo občanské participace, jako jednání, v němž společnost formuluje, jak sama sobě rozumí a také jako důležitý integrační společenský prvek.

4.1.1 Fakticita a platnost

Facticita a platnost (Faktizität und Geltung, 1992) navazuje na *Teorii komunikativního jednání*. Čerpá zejména z teoretické koncepce komunikativního jednání, kterou spojuje se svým pojetím diskursivní etiky. Ve *Facticitě a platnosti* se Habermas snaží aplikovat svou teorii na skutečné politické otázky. Je třeba zdůraznit, že jeho pohled se opět vyvinul dál, že nejde jen o aplikaci teorie z knihy *Teorie komunikativního jednání*. V tomto ohledu sdílím názor Williama Outhwaita, že bez *Facticity a platnosti* by bylo

⁴⁸ Srov. „Nároky na platnost, jež jsou konstitutivní pro kulturní reprodukci života, jako jsou pravda a správnost/přiměřenost, přestávají být diskursivně řešitelné tehdy, když jsou pojaty jako média řízení a když jsou postaveny na roveň s jinými médii, jakými jsou moc, peníze, důvěra, vliv atd.“ J. Habermas, *Problémy legitimacy v pozdním kapitalismu*, s. 15.

Habermasovo dílo nekompletní.⁴⁹ Právě orientace na konkrétní společenské otázky nabízí neotřelou perspektivu Habermasova „zralého“ tázání.

Fakticita a platnost se zabývá moderní demokratickou společností z hlediska moderního práva. Právo, jako „systém pravidel a neosobních procedur, který s odkazem na racionalitu mají občané shledávat minimálně jako přijatelný,⁵⁰ uspořádává naši společnost, jinak řečeno je jejím integračním prvkem. K sociální a systémové integraci tak Habermas přidává další typ integrace: soudržnost společnosti skrze právo.

Základní tezí knihy, jak píše William Rehg, je, že „vláda práva, neboli konstituční stát a deliberativní demokracie spolu souvisejí.“⁵¹ Stát jako politický systém má rozhodovací pravomoc, ovšem legitimita jeho jednání a rozhodování souvisí s tím, jak respektuje demokratickou tvorbu práva. V demokratické společnosti je stát suverénem, ale nemůže jednat svévolně, tvorba zákonů musí v nějaké míře odpovídat potřebám a vůli společnosti. Otázka této míry souvisí s napětím mezi fakticitou a platností a vytváří dynamiku v procesu tvorby zákonů ve společnosti. Habermasovou odpovědí je, že tvorba zákonů musí být výsledkem diskursivního procesu. Pak je státní moc nejen legální, ale i legitimní, tedy oprávněná a vhodná.

Legitimitou rozumím „obecné uznání práva na výkon moci nebo uplatňování autority.“⁵² Legitimita státní moci je spojena s přesvědčením, že ten, kdo vládne, nevládne svévolně, ale z nějakého titulu. V demokracii to znamená, že vládne v souladu s vůlí lidu.

Habermas se v této souvislosti vyslovuje pro deliberativní model demokracie. Deliberativní demokracie vychází z liberálního i republikánského konceptu, z obou si vybírá některé prvky a spojuje je do nového tvaru, v němž je akcentována komunikace, (prostor pro komunikativní moc), která je ovšem zakončena rozhodnutím ze strany státu. Výkon politické moci je předán administrativní moci.

Vůle lidu ovlivňuje tvorbu zákonů ve fázi přípravy, rozhodnutí přijmou zástupci politické moci, parlament, výkon této moci zajišťuje administrativní moc.

⁴⁹ W. Outhwaite, 2009, s. 146.

⁵⁰ J. Habermas, *Between Facts and Norms*, Cambridge: MIT Press, 1996, s. xi.

⁵¹ Tamt., s. xxiv.

⁵² J. Linhart, M. Petrušek, A. Vodáková, H. Maříková (eds.), *Velký sociologický slovník*, Praha: Karolinum, 1996, s. 564-5.

4.1.2 Modely demokracie

Habermas upozorňuje na zásadní rozdílnost mezi liberálním, republikánským a deliberativním modelem, totiž rozdílnost v hodnotách, z níž následně vyplývá rozdílnost v povaze politického procesu, v právním systému, v chápání společnosti a v rozumění roli občana ve státě.

Liberální demokracie zdůrazňuje jedince a jeho práva. Společnost pojímá ekonomicky, jako „systém tržně strukturovaných vztahů soukromých osob a jejich společenské práce.“⁵³ Na jedné straně tak stojí administrativně výkonný stát, na straně druhé jsou soukromé osoby se svými zájmy a potřebami. Obojí je zasazeno do právního systému, který je v podstatě souborem subjektivních, často negativně vymezených práv.

Politika má soukromé zájmy jednotit a prosazovat je proti státnímu aparátu. Občan politickou vůli vyjadřuje u voleb, kde si volí své zástupce. Výsledek voleb následně legitimizuje převzetí moci. Tato skutečnost zakládá kompetitivní charakter politiky, jež se stává „bojem o pozice“ a uplatňuje se v ní strategické jednání. Utváří se dvě vrstvy: jednak ti, co mají přístup k moci, tzv. politická elita, jednak občané, kteří vyjadřují svůj politický názor výhradně u voleb a na procesu rozhodování se tak nepodílejí, či jen vzdáleně. Obecné blaho je v liberálním pojetí chápáno nepoliticky a má být naplňováno v rámci uspokojování ekonomických potřeb.

V **republikánském pojetí demokracie** je lid považován za suveréna a suverén nemůže být nikým zastupován. V tomto přístupu se setkáváme se státem na jedné straně, trhem na druhé straně, nicméně přibývá ještě třetí člen, tzv. občanská společnost či politická veřejnost. Společnost zde, oproti liberálnímu pojetí, hraje významnou roli, neboť se v ní odehrává přirozená solidarita a společná komunikace, pro niž je podstatná snaha o vzájemné porozumění. Právní řád je u republikánů tvořen obecnou vůlí, tj. vůlí, která je vedena obecným zájmem. Vládu lid nevykonává, ze svého středu si volí vládcu, který pak podléhá zákonům.

Oproti administrativní moci stojí moc komunikativní, tj. prostředí, v němž se formuje veřejné mínění. Stát má existovat proto, aby byl „zaručen proces utváření mínění a vůle, v němž se svobodní a sobě rovní občané mohou shodnout na tom, jaké cíle a normy jsou jejich společným zájmem.“⁵⁴ Role občana ve státě tedy není pouze

⁵³ J. Habermas, „Tři normativní modely demokracie“, in: I. Shapiro, J. Habermas, *Teorie demokracie dnes*, Praha: FILOSOFIA, 2002, s. 79.

⁵⁴ Tamt., s. 82.

kontrolní, ale občan se významně podílí na tvorbě politik. Politický proces je založen na komunikaci, dialogu a střet mínění nakonec legitimizuje zaujetí mocenské pozice.

Republikánské pojetí vyznává vysoce demokratické principy, nicméně klade na občana velké nároky; počítá totiž s občanskými ctnostmi v podobě usilování o blaho celé společnosti.

Pro **deliberativní demokracii** Habermas používá také označení diskurzivní etika. Diskurzivní etika je založena na společném hledání pravdy v duchu komunikativního jednání. Komunikativní jednání je zdrojem rozumné vůle, racionality, která zakládá normy. Míjí tím takovou politiku, která je dialogická,⁵⁵ nicméně klade velký důraz na podmínky komunikace. Debata občanů je racionální, argumentovaná a patří do ní i neformální procesy utváření veřejného mínění, které ovlivňují obsah formální politiky. V ideálním případě komunikace prohloubí znalost politického problému, díky čemuž je možné dospět k rozhodnutí, které bude vhodné a správné.

Podstatné na této komunikaci je to, že musí být „bezsubjektová“, respektive intersubjektivní, totiž že se jedná o komunikaci, již vzešlou z dialogu. Taková komunikace utváří veřejné mínění na základě argumentů, je bez nátlaku a manipulace jakéhokoli subjektu. Svobodná komunikace vymezuje i legitimizuje řešení a má velkou výhodu v tom, že jejím zdrojem je životní svět; témata vyvěrají z životního světa občanů.

Deliberativní politika je procesem, v němž se mísí jak projednávání, tak přijímání rozhodnutí, která mají být „rozumná“, či poučená. Po vzoru republikánů je důležitý proces tvorby názorů a vůle, ale nejedná se o kolektivní jednání celé společnosti. To je překlenuto institucionalizací rozhodovacích procedur a konstitučních principů. Na konci diskursivního procesu je instituce, která rozhodne. Habermasovými slovy: „Neformální utváření mínění vyústí v institucionalizovaná volební rozhodnutí a legislativní usnesení, jejichž prostřednictvím se komunikativně vytvořená moc mění v administrativně využitelnou.“⁵⁶ Komunikativní a administrativní moc se navzájem vyvažují.⁵⁷

Komunikativní moc je doménou veřejnosti. Veřejnost je součástí občanské společnosti. Veřejná sféra zaujímá v demokratické společnosti významné místo, má

⁵⁵ Latinské *deliberatio* neboli rozvaha, uvažování.

⁵⁶ J. Habermas, „Tři normativní modely demokracie“, in: *Teorie demokracie dnes*, s. 91.

⁵⁷ Srov. „Komunikace pak proudí mezi veřejným míněním a institucionalizovanými volbami. Legislativní rozhodování má zaručit, že vliv a komunikativní moc budou skrze legislativu přeměněny do administrativní moci.“ J. Habermas, *Between Facts and Norms*, s. 299.

závažnou roli. V předešlém textu jsem tuto roli pojmenovala jako „být platným protějškem autoritě.“ Doposud jsme odpověď na to, co to znamená „být platným protějškem autoritě“ hledali, spolu s Habermasovými díly, teoreticky, abstraktně. Ve *Fakticitě a platnosti* Habermas vykračuje za rámec teorie. Hledá konkrétní, existující veřejnosti a promýšlí jejich roli v praktické rovině.

4.1.3 Občanská veřejnost

O veřejnosti Habermas hovoří jako o „komunikativní struktuře, která koření v životním světě skrze asociační síť občanské společnosti.“⁵⁸ Zásadní výhodou veřejnosti, nebo též komunikativní sféry, je její otevřenost vůči životnímu světu, odkud může čerpat a být plodná. Zároveň je to i její slabina, veřejná sféra je náchylná k patologiím. Nekultivovaný, neracionalizovaný životní svět může vést ke strukturálnímu násilí, nerovnoměrně rozdělená sociální moc může ovládat veřejný prostor a narušovat komunikaci.⁵⁹

Veřejná sféra je doplňkem soukromé sféry, nebo její nadstavbou, každopádně ale její součástí. Ve *Strukturální přeměně veřejnosti* to Habermas popisuje jako „zdvojení soukromé sféry“. V jednom ohledu člověk prožívá svůj soukromý život, má svůj domov, rodinu, zájmy, něco vlastní apod. Jedná se o nejužší životní prostor, který nazýváme intimním, privátním. V dalším ohledu je člověk členem společnosti a může tuto společnost nějak ovlivňovat, podílet se na ní. Člověk vyjde z prostoru intimity a dostává se na veřejnost. Hranice mezi privátní a veřejnou sférou nejsou mezi sebou neprodyšně uzavřeny, rozdíly jsou v podmínkách komunikace: privátní sféra zabezpečuje intimitu, veřejná vyžaduje publicitu.⁶⁰

Mezi státem a veřejností hranice existuje, ale kudy vede, je předmětem diskusí. Hovoří se o úzkém, středním a širokém pojetí občanské společnosti. Úzké, neboli **základní pojetí** chápe občanskou společnost jako prostor mezi rodinou, trhem a státem. Zastáncem tohoto pojetí je i Habermas. Střední pojetí připojuje k základní koncepci

⁵⁸ Tamt., s. 359.

⁵⁹ Tamt., s. 307 - 8.

⁶⁰ Tamt., s. 366.

občanské společnosti trh; trh je součástí občanské společnosti. Široké pojetí hovoří o občanské společnosti jako o celé společnosti, o politickém systému.⁶¹

Soukromá sféra			Státní sféra		
JEDINEC	RODINA	↔	OBČANSKÁ SPOLEČNOST	VEŘEJNOST	STÁT
<i>intimita</i>			<i>publicita</i>		<i>publicita</i>

Tab. 1 Hranice soukromé a státní sféry, autor: MH

Namísto státu a veřejnosti také můžeme mluvit, po vzoru Nancy Fraser, o silné a slabé veřejnosti (*strong / weak public*). Silnou veřejnou sféru tvoří formální politické instituce (administrativní moc), kdežto slabou veřejnost vytvářejí asociace a neformální skupiny vně politických struktur. Silná veřejnost má rozhodovací vliv, kdežto slabá veřejnost ovlivňuje utváření vůle a identifikaci problémů.

STÁT („SILNÁ VEŘEJNOST“)		VEŘEJNOST („SLABÁ VEŘEJNOST“)
utváření politické vůle, příprava zákonů	←	možnost ovlivňování
rozhodnutí	←	kontrola, napadení rozhodnutí
implementace	←	možnost spolupráce

Tab. 2 Vztah mezi státem a veřejností, autor: MH

Stát určuje rámec, v němž se společnost i jedinec pohybují, vytváří pravidla (legislativa) a zavádí je (exekutiva). Občanská veřejnost syntetizuje zájmy občanů, utváří se v ní veřejné mínění, které může být partnerem i protiváhou státní moci. Zájmy se ve veřejnosti sjednocují. Veřejnost poskytuje prostor pro diskusi a díky tomu, že je spojená

⁶¹ M. Skovajsa a kol., *Občanský sektor: organizovaná občanská společnost v České republice*, Praha: Portál, 2010, s. 70-71.

s životním světem, je citlivá vůči problémům a náladám ve společnosti. Také může plnit kontrolní funkci, případně se státem spolupracovat.

Veřejnost pro Habermase představuje komunikativní strukturu, zatímco politická veřejná sféra je pro něj „ozvučnou deskou pro problémy, které musejí projít politickým systémem a jinde nemohou být vyřešeny.“⁶² Politická veřejná sféra tvoří výsek občanské společnosti.

Úlohou státu je zákony tvořit (legislativa) a realizovat je (exekutiva). Má-li veřejnost dostát své role protějšku státní moci, potřebuje těmto zmiňovaným oblastem rozumět do té míry, aby je mohla kontrolovat, případně se ohradit proti, nebo dokonce nabídnout alternativní řešení. Podle Habermase je k tomu veřejnost dobře disponovaná právě tím, že má blízko k životnímu světu, z něhož čerpá.

Z jiného pohledu Habermas veřejnost charakterizuje jako varovný systém se senzory, které jsou citlivé ve všech částech společnosti.⁶³ Použijeme-li dále figuru senzorů, pak když senzory zachytí signál, veřejnost může problém identifikovat, zjistit ho. Následně jej tematizovat, rozpracovat, hledat řešení. Úkolem veřejnosti je i drammatizace problému. Až díky drammatizaci se daný problém stane pro politický systém „viditelným“, dostatečně závažným, nebo politicky užitečným. Tedy úkolem veřejnosti je: identifikace, tematizace a drammatizace problémů.⁶⁴

Habermas si nepředstavuje veřejnost jako stále aktivní, v neustálé opozici vůči státu. Za normálních okolností je slabá veřejnost vůči silné veřejnosti neefektivní, ale aktivuje se v klíčových momentech, kdy dochází ke krizím.⁶⁵

Ve fázi implementace zákona může veřejnost se státem spolupracovat. Veřejnost, která využívá komunikační kanály privátní sféry, může při implementaci přispět ke snazšímu a smysluplnějšímu zavedení: racionalizovaný životní svět jde naproti politickému systému.

Další perspektivou, z níž se můžeme na veřejnost podívat, je její vyměření s ohledem na jedince. „Veřejnost je tvořena občany, kteří hledají přijatelné interpretace pro své společenské zájmy a zkušenosti, a kteří chtějí ovlivňovat institucionalizovanou

⁶² J. Habermas, *Between Facts and Norms*, s. 359.

⁶³ Tamt., s. 359.

⁶⁴ Tamt., s. 359.

⁶⁵ Srov. „...radical democracy on this conception serves more as ... a source of new ideas in periods of crisis, than a program to redirect the ensemble of institutions to ensure a controlling role for the communicative power of free and equal citizens.“ J. Cohen, „Reflections on Habermas on Democracy“, in: *Ratio Juri*, č. 4, 1999, s. 385-416.

tvorbu názorů a vůle.“⁶⁶ Veřejnost začíná u jednotlivého člověka, který chce vyjít z prostoru soukromí, z intimního prostoru, na veřejnost. Jednou možností je přímý vstup do politického systému skrze volby; stát se součástí silné veřejnosti. Druhou možností pak je angažovat se ve slabé veřejnosti: srozumitelně komunikovat své společenské zájmy, argumentovat je a najít pro ně spojence, aby bylo možné pokusit se tyto zájmy realizovat.

Podle Habermase se člověk z prostoru soukromí dostane na veřejnost tím, že veřejně sdělí svůj soukromý názor, zároveň musí komunikovat srozumitelně, aby mu druzí mohli porozumět. Taková komunikace může vytvořit sociální prostor, ať už reálný či virtuální: občané se stávají architekty společnosti.⁶⁷ Prostor komunikativního jednání je z principu otevřený, inkluzivní. Omezením jsou např. schopnost vyjádření a porozumění. V komunikativní struktuře je třeba své zájmy formulovat do argumentů; jsou-li přesvědčivé, mohou získat vliv. Veřejné mínění je pak možné ovlivňovat, nikoli ho ale vytvořit.⁶⁸

Pokud vyjdeme z toho, že úkolem veřejnosti je „dostát mandátu veřejnosti,“ totiž „být platnou protiváhou autoritě“, pak musíme konstatovat, že pro Habermase je kvalita veřejnosti přímo závislá na míře komunikativního jednání v soukromé sféře. Když v soukromé sféře ubývá komunikativního jednání (když lidé přestávají být ochotní zabývat se perspektivou druhého), společnost přestává být soudržná. Začne se rozpadat na jednotlivce. Společné cíle či problémy jsou upozaděny, veřejná komunikace se depolitizuje a má sklon přebírat „silná“ stanoviska, hotové názory bez dostatečné argumentace a porozumění. Veřejná sféra se monopolizuje, chudne co do názorové plurality, a tím se také zplošťuje. Vzniká masa, kterou je snazší ovládat,⁶⁹ tedy protiklad veřejnosti.

Veřejnost, i ve své ideální podobě, má nicméně své limity. Habermas uvádí, že veřejnost se může vyvíjet jen v kontextu liberální politické kultury, uvnitř soukromé sféry. V jiné kultuře by jí vykreslená veřejnost nemohla vzniknout, nebo se rozvinout. Aktéři občanské společnosti, veřejnosti, mohou dosáhnout pouze vlivu, nikoli politické moci.

⁶⁶ J. Habermas, *Between Facts and Norms*, s. 367.

⁶⁷ S. Grodnick, „Rediscovering Radical Democracy in Habermas's *Between Facts and Norms*“, in: *Constellations*, č. 3, 2005, s. 401.

⁶⁸ J. Habermas, *Between Facts and Norms*, s. 364.

⁶⁹ Tamt., s. 369.

Habermas v tomto ohledu navazuje na Talcotta Parsonse a jeho analýzy moci. Zmíněný důležitý limit vyplývá ze situační povahy moci; pro moc je stručně řečeno charakteristické, že může prosadit svou vůli i proti odporu ostatních. Naproti tomu vliv je orientován na budoucnost a je spojen s (pouhým) přesvědčováním.⁷⁰

Veřejnost je navíc sice autonomní, a může sebe sama proměňovat, ovšem na politický systém má vliv jen nepřímo. Veřejnost je místem, kde se názory teprve mohou stávat vlivnými. Obecně pak až v obdobích krizí vliv veřejnosti sílí, neboť krize je spojena s potřebou nalézání nových řešení, východisek, protože staré postupy přestaly být funkční. Veřejnost v takovou chvíli získává příležitost, nabídnout své řešení, nebo se podílet se na hledání řešení.

4.2 *Shrnutí*

V knize *Fakticita a platnost* Habermas analyzuje moderní demokratickou společnost z hlediska moderního práva. Právo vnímá jako integrační mechanismus společnosti. Legitimitu státní moci dává do souvislosti s respektem k demokratické tvorbě práva a dodává, že tvorba zákonů by měla být výsledkem diskursivního procesu.

Za vhodnou formu společenského uspořádání Habermas považuje deliberativní demokracii. Svůj koncept deliberativní demokracie vypracovává na pozadí republikánské a liberální tradice. Po vzoru republikánů je pro Habermase důležité projednávání, důraz klade na komunikativní jednání. Liberální tradici následuje v požadavku institucionalizovaného přijímání rozhodnutí. V takto zavedeném systému se komunikativně vytvořená moc přetváří na administrativně využitelnou.

Veřejnost dle Habermase vyrůstá ze soukromé sféry. Charakterizuje ji z několika ohledů: a) veřejnost jako komunikativní struktura, která koření v životním světě skrze asociační síť občanské společnosti; b) veřejnost jako varovný systém se senzory, které jsou citlivé ve všech částech společnosti; c) veřejnost jako skupina lidí, kteří se zajímají o společnost a chtějí se podílet na spoluutváření její budoucnosti.

Kvalita veřejnosti je pro Habermase závislá na míře komunikativního jednání v soukromé sféře. S úbytkem komunikativního jednání v soukromé sféře Habermas spojuje ztrátu soudržnosti společnosti, ztrátu názorové plurality a hrozbu manipulace veřejnosti. Za limity veřejnosti Habermas považuje: a) zasazení veřejnosti výhradně

⁷⁰ Linhart, J., Petrušek, M., Vodáková, A., Maříková, H. (eds.), *Velký sociologický slovník*, s. 1423.

do kontextu liberální politické kultury; b) veřejnost může dosáhnout pouze vlivu, nikoli moci; c) vůči sobě je veřejnost autonomní, politický systém ovlivňuje nepřímo.

4.3 Kritický přístup k *Fakticitě a platnosti*

Habermas ve *Fakticitě a platnosti* výrazně posunul dál svou společenskou teorii. Proměna od *Teorie komunikativního jednání* spočívá např. v tom, že *Teorie komunikativního jednání* byla ryze teoretickou prací s filosofickými ambicemi, kdežto *Fakticita a platnost* ukazuje možnou aplikaci teorie v moderní komplexní společnosti. Habermas se zde soustředí mimo jiné na konkrétní společenské otázky a jevy a tato perspektiva zprostředkovává pohled, který se zdá být mnohem méně idealistický, utopický, ve srovnání s dřívějšími díly.

Změnu spatřuji zejména v posunu ke skutečně, nikoli jen deklaratorně, pluralitní společnosti. Habermas přestává akcentovat snahu o konsensus, který jednotí společnost. Občanskou společnost ve *Fakticitě a platnosti* představuje jako komunikační síť, jako strukturu, která vzniká díky interakcím.⁷¹ Tato změna vede k přiměřenějším závěrům, že každá interakce může přinést určité hledisko, už ale není třeba tato hlediska převádět na společný jmenovatel ve jménu konsensu, argumenty mohou být „vedle sebe.“ Na místo konsensu staví institucionalizovaná rozhodnutí politických těles.

Habermas ve své knize řeší otázku napětí mezi fakticitou a normativitou, která podle něj souvisí se sekularizací státní moci: „odkouzlení“ státní moci musí být vystřídáno větší demokratizací.⁷² Svou představu o posílení demokratizace vyslovuje v konceptu deliberativní demokracie.

Deliberativní demokracie předpokládá dva druhy veřejnosti: silnou veřejnost, která rozhoduje (doprovázená administrativní mocí), a slabou veřejnost, která ovlivňuje formaci politické vůle a rozpoznává problémy ve společnosti (tvořená komunikativní mocí).

Kritika Williama E. Scheuermana a Jamese Bohmana vyslovuje podezření, že Habermas podceňuje suverenitu lidu, neboť všechen vliv má podle nich jen silná

⁷¹ Můžeme hovořit o „intersubjektivitě vyššího řádu.“ Viz W. Outhwaite, *Habermas. A Critical Introduction*, s. 143.

⁷² W. Outhwaite, *Habermas. A Critical Introduction*, s.146.

veřejnost.⁷³ Komunikativní moc je pak neefektivní. Deliberativní demokracii vnímají jako nedostatečně radikální vzhledem k ambicím, které má.

V návaznosti na Nancy Fraser Habermas hovoří o sociálních bariérách deliberativní demokracie; sociální nerovnost ovlivňuje deliberaci. Scheuerman upozorňuje na to, že ve *Fakticitě a platnosti* chybí další promýšlení, další analýzy socioekonomické nerovnosti a jejího dopadu na společnost a komunikativní moc, či jak proti této nerovnosti bojovat.⁷⁴ Tento nedostatek poukazuje na problematičnost realizace deliberativní demokracie Habermasova stříhu.

Scheuerman vnímá jako kritický bod Habermasovy teorie „přetavení“, transformaci, komunikativní moci do moci administrativní. Jak spolu veřejnosti a administrativní moc interagují? Vyslovuje domněnku, že spojení liberální a republikánské demokracie v jeden přístup může být problematičtější, než by se mohlo zdát.⁷⁵

Kenneth Baynes na *Fakticitě a platnosti* oceňuje, že Habermas zdůrazňuje jak privátní, tak i veřejnou autonomii a domnívá se, že to činí jeho proceduralistickou demokracii atraktivní. Upozorňuje také na důležitou roli institucí, které zprostředkovávají vzájemnou respektující komunikaci. Naopak jako problematičné se mu zdá téma, které nazývá „dilema odlišného“. Jak nakládat s odlišností, s odchýlením se od zavedených, domluvených, společně vytvořených norem? Pro účinnou realizaci deliberativní demokracie by bylo potřeba některá témata dopracovat.⁷⁶

Jon Elster uznává potřebu občanské aktivity v politice, která vyvádí jedince z perspektivy egoistických zájmů, ovšem podotýká k tomu, že politické angažmá nemůže být cílem samo o sobě, že má smysl, když přispívá ke zkvalitňování politických rozhodnutí.⁷⁷

⁷³ S. Grodnick, „Rediscovering Radical Democracy in Habermas's Between Facts and Norms“, in: *Constellations*, s. 398.

⁷⁴ W. E. Scheuerman, „Between Radicalism and Resignation: Democratic Theory in Habermas's Between Facts and Norms“, in: R. Schomberg, K. Baynes (eds.), *Discourse and Democracy: Essays on Habermas's Between Facts and Norms*, New York: State University of New York Press, 2002, s. 69.

⁷⁵ Tamt., s. 76.

⁷⁶ K. Baynes, „Democracy and the Rechtsstaat“, in: S. White (ed.), *The Cambridge Companion to Habermas*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995, s. 225.

⁷⁷ J. Elster, „The Market and the Forum: Three Varieties of Political Theory“, in: J. Bohman, W. Rehg (eds.), *Deliberative democracy: essays on reason and politics*, Cambridge: The MIT Press, 1997, s. 3-33.

5 Občanská společnost – hledání společného světa

Facticita a platnost je zajímavým Habermasovým vkročením do pozdně kapitalistické doby. Představuje teorii, která je inspirativní, originální, do určité míry i praktická, a zároveň v ní můžeme vysledovat konzistenci v tématech, která zpracovával v dřívějších svých dílech. Problematickým se jeví určitá „nedokročenost,“ nehotovost některých myšlenek, která vyvolává řadu nejasností ohledně realizace deliberativní demokracie, konkrétně např. v procesu, v němž se z komunikativní moci stává administrativní moc, chybí strukturace veřejnosti, vzájemné vztahy a interakce organizací občanské společnosti. Na téma transformace komunikativní moci v moc administrativní se zaměřím v další části práce.

5.1.1 Vymezení prostoru

Občanská společnost je prostorem, kde dochází ke vzájemným interakcím lidí, občanů, jinak řečeno je místem „jednání a sdružování mezi rodinou, trhem a státem.“⁷⁸ Jean L. Cohen a Andrew Arato definují občanskou společnost jako sféru sociálních interakcí mezi ekonomikou a státem, kam patří intimní prostor (především prostor rodiny), spolky, sociální hnutí a veřejnosti neboli formy veřejné komunikace.⁷⁹

V občanské společnosti lidé formují a vyjadřují svůj vztah k druhým, respektive ke společnosti; společnost zde hledá a vytváří vztah k sobě samé. Formace i vyjadřování jsou spojeny s aktivitou, aktivní účastí. Podobně i občanská společnost je nesena aktivními občany.

Občanská společnost má své podhoubí, Habermas by mluvil o životním světě, kam patří společné hodnoty, normy, společenské jednání. Také má svou organizovanou část, která vyrůstá z tohoto základu. Tvoří ji organizace občanské společnosti, ale i jejich vzájemné vztahy a interakce.⁸⁰ Organizace občanské společnosti jsou konkrétním projevem koordinované činnosti lidí, která vychází z prostoru svobodného lidského jednání.

Strukturálně-operacionální definice organizací občanské společnosti Lestera M. Salamona a Helmuta K. Anheiera určuje pět znaků těchto organizací: 1) organizovanost,

⁷⁸ M. Skovajsa a kol., *Občanský sektor: organizovaná občanská společnost v České republice*, s. 30.

⁷⁹ J. L. Cohen, A. Arato, *Civil Society and Political Theory*, Cambridge: MIT Press, 1994, s. ix.

⁸⁰ P. Frič a kol., *Občanský sektor v ohrožení?*, Praha: SLON, 2016, s. 13.

2) soukromý charakter, 3) nerozdělování zisku, zisk je používán pro naplňování vlastního poslání, 4) autonomie, 5) dobrovolnost.⁸¹ Vykazuje-li organizace všech pět znaků, pak je klasifikována jako organizace občanské společnosti.

Organizovaná občanská společnost (občanský sektor) je vnímána jako celek, ovšem uvnitř je diferencovaná. V literatuře existuje mnoho perspektiv, jak občanský sektor strukturovat. Kategorie můžeme určovat např. z hlediska členství, typu činnosti, nebo z hlediska prospěšnosti.⁸² Frič nabízí typologii, která vychází z kombinace principů funkčního zaměření a sledovaného zájmu. Funkce občanských organizací určuje dvě: servisní a advokační, zájem organizace může být buď vzájemně prospěšný, nebo obecně prospěšný.⁸³ Na základě kombinace těchto principů získáme poměrně plastický obraz organizované občanské společnosti. Získané kategorie jsou ideálně-typické, ve skutečnosti dochází k mísení některých prvků, ale spíše až v druhém plánu činnosti.

	Sledovaný zájem	
Funkce ↓	Vzájemně prospěšný	Obecně prospěšný
Servisní	1. Tradiční zájmové organizace <ul style="list-style-type: none"> • sport, • rekreace, • komunitní rozvoj, • zájmové spolky. 	2. Nové servisní organizace <ul style="list-style-type: none"> • soc. a zdravotní péče, • vzdělávání, • humanitární pomoc, charita.
Advokační	3. Tradiční advokační organizace <ul style="list-style-type: none"> • odbory, • zaměstnanecké svazy, • profesní organizace, • politické strany. 	4. Nové advokační organizace <ul style="list-style-type: none"> • ochrana životního prostředí a práv zvířat, • ochrana lidských práv, • ochrana občanských práv.

Tab. 3 Typologie občanských organizací v ČR, zdroj: Frič, P. (2016)

Občanská veřejnost je součástí občanské společnosti. V nejširším slova smyslu zahrnuje všechny členy společnosti, nikoho nevylučuje. V užším vymezení můžeme hovořit o společenství lidí, kteří se zajímají o společnost. Myra Marx Ferree, William A.

⁸¹ M. Skovajsa a kol., *Občanský sektor: organizovaná občanská společnost v České republice*, s. 38-39.

⁸² Tamt., s. 41.

⁸³ P. Frič a kol., *Občanský sektor v ohrožení?*, s. 15-16.

Gamson, Jürgen Gerhards a Dieter Rucht popsali čtyři modely veřejnosti v moderních demokraciích z normativního pohledu.⁸⁴ Zaměřili se na roli veřejné komunikace a její vliv na rozhodovací procesy v demokratických společnostech. Definovali modely liberálně reprezentativní, liberálně participativní, diskurzivní a konstruktivistický. Zmíněné modely zkoumají z hlediska čtyř kritérií: 1) kdo by měl ve veřejnosti mluvit, 2) v jaké části procesu, 3) jak by měl hovořit, 4) co by mělo být výsledkem střetu veřejnosti a politické moci.⁸⁵ Zmíněné modely nabízejí čtyři různé přístupy k veřejnosti. V dalším se budu věnovat diskurzivnímu modelu, který je spjat s Habermasem.

Diskurzivní model volá po co nejširším zahrnutí veřejnosti do veřejných diskuzí, které se týkají důležitých normativních otázek. Rozhodování o běžných záležitostech probíhá v politickém centru a nemusí být prodlužováno veřejnou diskuzí. Ovšem rozhodování v důležitých společenských záležitostech vyžaduje důkladnou racionální diskuzi, do níž je zahrnuta co nejširší část veřejnosti. Účastnit se má i periferie jako jsou malé organizace občanské společnosti, které jsou nejbližší životnímu světu.⁸⁶

Veřejnost je spjatá s vyjadřováním, Habermas hovoří o lingvistickém založení veřejnosti. Tím, co je v komunikaci důležité, je obsah sdělení a snaha o porozumění tomuto sdělení. V komunikaci sdílíme svět, kterému společně rozumíme, nebo se mu snažíme společně rozumět. Toto „společné rozumění“ Habermas v *Teorii komunikativního jednání* nazývá komunikativní racionalitou. Komunikativní racionalita není libovolná, ale je ukotvena tím, že něco buď je, anebo není platné. O platnosti rozhoduje vzájemná shoda v argumentativní řeči, lepší, tj. racionálnější argument vítězí. Komunikovat by se mělo bez tlaků politických, ekonomických i ideologických v prostředí rovnosti a vzájemného respektu. V takovém prostředí je možné hledat společné řešení. Diskurzivní přístup zdůrazňuje důležitost zapojení okrajových aktérů do politického procesu, když je třeba hledat odpovědi na závažné společenské otázky.

Občanská veřejnost ve *Fakticitě a platnosti* hraje ještě jinou roli v demokratické společnosti: posuzuje legitimitu zákonů. V komplexních demokratických společnostech není legitimita odvozována ani z autority panovníka, ani z autority víry. Jedinou uznávanou autoritou je lid sám, respektive společnost. Uvnitř společnosti musí existovat

⁸⁴ Ferree, M. M., Gamson, W. A., Gerhards, J., Rucht, D., „Four Models of the Public Sphere in Modern Democracies“, in: *Theory and Society*, Vol. 31, No. 3, 2002, s. 289-324.

Dostupné z: <<https://islandsinfla.files.wordpress.com/2007/11/4-models-of-the-public-sphere.pdf>>.

Citováno dne: 23. 6. 2017.

⁸⁵ Ferree, M. M., Gamson, W. A., Gerhards, J., Rucht, D., „Four Models of the Public Sphere in Modern Democracies“, in: *Theory and Society*, s. 290.

⁸⁶ Tamtéž, s. 300.

zdroj, který překlene napětí mezi fakticitou a platností zákonů. Tímto zdrojem je pro Habermase komunikativní jednání.⁸⁷ Legitimitu spojuje s diskurzivním procesem tvorby práva, s procesem vyjednávání, komunikace, s procesem transformace komunikativní moci do moci administrativní.

Diskurzivní proces míří jednak na zachování stability společnosti, formaci pravidel, jednak na zajištění sociální integrace, „stmelení“ jednotlivých fragmentů společnosti, jejich přiblížení k sobě. Tento vágně formulovaný proces transformace jedné moci v druhou je klíčový pro legitimitu společenského uspořádání a pravidel demokratické společnosti. Kořeny tohoto procesu sahají až na úroveň jedince.

5.1.2 Vznik komunikativní moci

Život člověka ve společnosti byl tradičně nahlížen ze dvou perspektiv: individuální život člověka versus společenská stránka lidského života. Tento tradiční přístup dnes už nestačí; vztah mezi člověkem a společností je komplikovanější, má více vrstev. Kostru tohoto vztahu v dalším textu naznačím.

Člověk jako individuum je soukromě autonomní a svobodně rozhoduje o podobě svého života. Tato autonomie je podřízena obecným zákonům, veřejné autonomii, a musí se odehrávat v zákonem daných hranicích. Jedinec se může podílet na veřejné autonomii, když překročí horizont soukromého života, když začne kultivovat společenský rozměr svého života, stane se veřejností. Začne se aktivně zajímat o věci veřejné. V moderních demokratických společnostech je veřejná autonomie odvozena ze soukromé autonomie, ta je ale zároveň podmíněna autonomií veřejnou. Podílem na veřejné autonomii člověk rozšiřuje prostor svého působení, prostor vlastní svobody.

Zárodek společenství začíná již na úrovni setkání dvou lidí, na úrovni lévinasovského „setkání s tváří“.⁸⁸ Lévinas zdůrazňuje exterioritu, odlišnost druhého. Pro Habermase je důležité, že dva jedinci mohou něco sdílet. Tato možnost je podmíněna respektem k druhému a otevřeností vůči němu. Komunikativní jednání otevírá prostor

⁸⁷ Srov. Fragmentarizované moderní společnosti nemohou být scelovány zvnějšku, zdroj jejich sociální integrace musí být v nich samých. Tímto médiem sociální integrace je komunikativní jednání. Viz M. Lysoňková, *Je pojem lidských práv fiktivní? Postmetafyzická koncepce Jürgena Habermase*, Diplomová práce, 2011, s. 122.

⁸⁸ „S Druhým se setkávám jako s tím, koho nelze zahrnout do žádné myslitelné jednoty. Nemohu do něho nahlížet a jsem odkázán na to, co mi on sám sdělí. Vůči každému celku je vnější; tato jeho exteriorita či transcendence probleskuje právě v jeho tváři.“ É. Lévinas, *Totalita a nekonečno*, Praha: OIKOYMENH, 1997, str. 12.

intersubjektivitu, kde jsou vztahy symetrické, obě strany k sobě navzájem vykročí a dají prostor argumentu druhého. Komunikativní jednání vůči druhým otevírá prostor pro společnost na úrovni soukromého života v rovině každodennosti.

Když překročíme horizont dvou lidí, dostáváme se ke společnosti: tři a více lidí zakládá společnost.⁸⁹ Na této úrovni se dostáváme k Habermasově veřejnosti, respektive k veřejnostem. Veřejnosti jsou mostem mezi soukromím a společností, jsou místem vzájemných interakcí. Skrze veřejnost člověk může do určité míry působit na společnost, podílet se na její současnosti, ovlivňovat její budoucnost. Mohli bychom mluvit o potenciální „sociální dospělosti“: člověk se přestane spoléhat a přestane podléhat veřejné autoritě, začne se na ní podílet.

Komunikativní jednání podporuje, replikuje „společný svět“, svět společnosti, která není složena ze součtu vedle sebe stojících jedinců, ale lidí, kteří si společný svět vytvářejí, hledají ho. Místem, kde se tento společný svět hledá, je občanská společnost: prostor mezi rodinou, trhem a státem.

Komunikativní jednání má svůj zdroj v každodennosti, v životním světě, odkud čerpá své bohatství, přirozenost a opravdovost. Základní úroveň, totiž jednání mezi dvěma aktéry, Habermas konstruuje v *Teorii komunikativního jednání*. Jak to ale pokračuje dál, jak vypadá a čím se řídí komunikativní jednání na vyšších úrovních? Této rovině se Habermas bohužel nevěnuje. Rovinu interakcí organizací „přeskakuje“ a pokračuje až na úrovni interakcí veřejností a politické moci. Postrádáme tak podstatný článek v logickém řetězci utváření veřejného mínění, komunikativní moci, která má být následně transformována do administrativní moci.

Přitom na této úrovni vyvstává řada otázek. Např. jak mezi sebou navzájem interagují organizace občanské společnosti, za jakých podmínek, podle jakých pravidel? A jak s tvorbou veřejného mínění souvisejí jiné organizace? Jak veřejnosti mohou komunikovat se státem? Jakou roli na této úrovni hrají média? Apod. Víme, že v občanské společnosti se jednotlivé názory, náhledy, postoje filtrují a syntetizují a nakonec vyústí ve veřejné mínění. Komunikativní jednání mezi dvěma lidmi stojí na v práci výše zmíněných pravidlech. Jaká jsou ale pravidla pro komunikativní jednání „vyšší úrovně“? Může stát na stejných principech, ale naplňování těchto principů se bude odehrávat v jiných podmínkách, neboť navzájem neinteragují dva jedinci, ale organizace či skupiny.

⁸⁹ Tuto skutečnost odrážejí i pravidla pro zakládání spolku v § 214 odst. 1) zákona č. 89/2012 Sb., občanský zákoník: „Alespoň tři osoby vedené společným zájmem mohou založit k jeho naplňování spolek jako samosprávný a dobrovolný svazek členů a spolčovat se v něm.“

Tyto skupiny samy nejednají, jen skrze své zástupce. Tito zástupci na sebe přebírají roli vykonavatele vůle skupiny.⁹⁰

Na této úrovni hrají podstatnou roli média, zprostředkovatelé informací a názorů. Média nejsou jen zdrojem sdělení a „nosičem“ komunikace, ale jsou součástí politických, sociálních a ekonomických dějin společnosti.⁹¹ „[M]édia jsou vnímána jako zdroje informací o sociálním, politickém i fyzikálním světě a jako subjekt, který artikuluje názory na tyto světy.“⁹² Důležité téma médií, která na jednu stranu zprostředkovávají veřejnou komunikaci, ale na druhou stranu ji ohrožují manipulací, nechám stranou, neboť přesahuje rámec této práce.

Občanská sféra je místem řešení otázek obecného zájmu v rámci organizovaných veřejností. Jako taková je pro Habermase doplňkem formální politiky, nikoli její alternativou. Je „rozumějším publikem“, sítí pro komunikaci a formaci veřejného mínění a má být výrazem sebeurčení svobodných a sobě rovných občanů. Zároveň „členství“ ve veřejnosti, aktivní účast je dobrovolná: veřejností nejsou všichni lidé, jen ti, kteří se k účasti v ní dobrovolně rozhodnou. Ze strany státu musejí být zajištěny rovné podmínky přístupu do veřejnosti.

Tato rovnost přístupu je ve skutečnosti problematicky dosažitelná, jak na to upozorňují například genderové kritiky Nancy Fraser a Seyly Benhabib, které dokládají exkluzivitu veřejné občanské sféry. Problematickost spočívá např. v materiálním zajištění občanů, v genderové či rasové nerovnosti. Sociální nerovnost je realitou, je potřeba vědět, které skupiny jsou ohroženy a čím. Co s tímto ohrožením dělat je pak politická otázka, na niž odpověď hledají političtí zastupitelé, kontrolovaní veřejností.

Vzhledem k tomu, že účast ve veřejnosti je „nadstavbou,“ doplňkem, nejprve člověk zajišťuje svůj soukromý život. Následně, když mu zbývá kapacita, může se zapojit do veřejnosti. Kauzalita soukromého a veřejného je u Habermase jasná: primární je soukromé, veřejné vyrůstá ze soukromého, doplňuje ho, anebo možná lépe řečeno, rozvíjí ho. Člověk čerpá ze svého soukromého života a nabyté bohatství, zkušenosti „uplatňuje“ ve veřejnosti.

⁹⁰ „Přijetím role člověk na jedné straně silně omezuje volnost svého rozhodování i odpovědnost za jeho důsledky, na druhé straně se ovšem zavazuje, že bude roli vykonávat svědomitě a svěřeně prostředky užívat pouze k tomu, k čemu je dostal.“ J. Sokol, *Etika, život, instituce. Pokus o praktickou filosofii*, Praha: Vyšehrad, 2014, s. 216.

⁹¹ P. Bednařík, J. Jiráček, B. Köpplová, *Dějiny českých médií: od počátku do současnosti*, Praha: Grada, 2011, s. 10.

⁹² Tamtéž, s. 14.

Až do této chvíle jsem se pohybovala v relativně bezproblémové zóně. Věnovala jsem se úrovni jednoho člověka, svobodného jedince, který si výrazně určuje způsob svého života. Druhou úrovní bylo setkání dvou lidí. Na této úrovni se začíná otevírat prostor pro společné rozumění světu skrze komunikativní jednání. Třetí úroveň, kdy interagují tři a více lidí, se pohybuje již v prostoru společnosti. Interakcí přibývá a začínají se komplikovat. Nicméně až skrze tuto třetí úroveň má člověk možnost se v demokratické společnosti na veřejné autoritě podílet. Prostor jeho svobody se rozšiřuje. Podíl na veřejné autoritě je nazýván politickou, nebo občanskou participací.

5.1.3 Transformace komunikativní moci do moci administrativně využitelné. Občanská participace

Základní formou politické participace je účast ve volbách, kdy občané delegují svou moc na své zástupce. Habermas ve *Fakticitě a platnosti* zmiňuje, že volby slouží nejen jako generátor výběru politických zástupců, ale že jsou důležité i z pohledu témat, která se v souvislosti s volbami objevují. Političtí kandidáti potřebují své voliče zaujmout a přesvědčit je k volbě. Jejich přesvědčivost závisí z velké části na tom, do jaké míry se jim daří zrcadlit svět a jeho problémy v souladu s jejich voliči. Dalo by se říci, do jaké míry vycházejí jejich politické programy a cíle z životního světa, jak moc mají voliči dojem, že žijí ve „stejném světě“ jako političtí kandidáti. Není to ovšem jediný důvod, na jehož základě lidé volí. Jinými důvody může být např. loajalita k politické straně, důvěra v konkrétního kandidáta – osobnost, protestní volba, nebo přesvědčení o politické síle strany atd.

Důvěra v politický systém a politické zástupce souvisí s tématem legitimacy. Klesající volební účasti dosvědčují krizi legitimacy liberálních demokratických systémů, kdy širší veřejnost, voliči, nejsou přesvědčeni o tom, že vláda zastupuje jejich zájmy.⁹³ Účast ve volbách nepřináší občanům pocit podílu na veřejné autonomii, voliči se vzdalují od své vlády, svých zástupců, získávají pocit frustrace, protože jimi zvolení zástupci nedostatečně zastupují jejich zájmy.

Volbu následující strategie chování občanů shrnu do dvou extrémů, i když ve skutečnosti se jejich jednání odehrává mezi póly těchto extrémů, s různou mírou kolísání od jednoho k druhému. Prvním extrémem je občanská pasivita, uzavření se

⁹³ D. Kunštát a kol., *25 let demokracie očima české veřejnosti*, Praha: Academia, 2014, s. 132.

do privátních životů, druhým extrémem je občanská aktivita, vstup do veřejného prostoru a usilování o získání vlivu na věci veřejné.

Aktivní občan má zájem o věci veřejné a záleží na jeho vynalézavosti, jak a kam napne své síly, zaměří svou činnost. Může se zapojit do již vzniklých aktivit, nebo vytvořit něco nového. Všechny tyto aktivity se dějí v prostředí občanské veřejnosti a jádro těchto činností souvisí s hledáním sounáležitosti, toho, co je „společné.“ Výsledkem občanských aktivit je mimo jiné prohloubení sociální integrace, i když jejich cílem je snaha o dosažení vlivu na utváření politické vůle. Společné aktivity občanů přispívají k soudržnosti společnosti.

Habermas ještě hovoří o technické stránce této snahy o získání vlivu: o potřebě dramtizace problémů. Nespokojenost, protest apod. musejí být vyjádřeny s dostatečnou razancí, aby nezapadly; potřebují být dramtizovány, jednak aby si jich všimli občané a podpořili je, zapojili se, jednak si jich musejí všimnout političtí zástupci, kteří pak mohou ovlivnit věc přímo v politickém procesu. Obojí spolu obvykle souvisí. Problémem této strategie je narůstající počet „dramtizovaných problémů“, které znepřehledňují sociální prostor. Přesycenost a nepřehlednost sociálního prostoru vytváří překážku v přístupu do veřejnosti, ztěžuje zapojení se, což může přispět k občanské apatii.

Rozvinutější formy občanské participace, oproti účasti ve volbách, vycházejí z „aktivního občanství,“ z myšlenky zájmu o věci veřejné a podílu občanů na politické moci a mohou nabývat mnoha podob – spolupráce s veřejnou správou či samosprávou, ovlivňování tvorby politické vůle, kontrola veřejné moci, vliv na formaci veřejného mínění, zakládání iniciativ, spolková činnost apod. Občanská participace se odehrává v prostoru občanské společnosti, respektive organizované občanské společnosti.⁹⁴

Robert D. Putnam vyslovil svou slavnou hypotézu,⁹⁵ která předpokládá vliv nepolitických aktivit občanů na zvýšení míry politické participace. Když lidé společně něco vytvářejí, na něčem se podílejí, zažívají pocit sounáležitosti, získávají k sobě navzájem důvěru, učí se spolupráci a získávají sebevědomí.⁹⁶ V podobném duchu můžeme přemýšlet i o Habermasově komunikativním jednání, respektive jeho aplikaci. Když člověk jedná komunikativně, důraz klade na společnou vizi, což působí jako tmelící prvek společenství a překlenuje soukromé životy.

⁹⁴ Srov. „Kde lze pozorovat veřejnou sféru, tam dlí potenciál pro budoucí politické předání moci.“ L. M. Abbott, „The conceptual public sphere and its problems: Habermas, political action and the Arab states“, in: *Journal of International Political Theory*. č. 3, 2016, s. 368.

⁹⁵ R. D. Putnam, *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, New York: Simon and Schuster, 2000.

⁹⁶ D. Kunštát a kol., *25 let demokracie očima české veřejnosti*, s. 126.

Pavol Frič ve své studii⁹⁷ zmiňuje tendenci odsunu organizované občanské společnosti z veřejného života občanů. Tento trend pro Friče zpochybňuje legitimitu organizované občanské společnosti jakožto platformy pro participaci občanů. Uvádí dva hlavní důvody pro tento jev: 1) rostoucí míru profesionalizace organizací občanské společnosti („vykořeňování organizované občanské společnosti shora“), 2) individualizaci občanské participace („vykořeňování zdola“).

Ad 1). Frič uvádí, že profesionalizace organizací může poškozovat demokratizační potenciál organizací občanské společnosti.⁹⁸ Roste počet zaměstnanců organizací občanské společnosti, ovšem celkově počet členů těchto organizací ubývá.⁹⁹ Navíc klesá i podíl individuálního dárcovství. Obě změny mohou dokládat fakt, že veřejnost je do organizací občanské společnosti málo zapojovaná, respektive občané nemají dojem, že by činnost těchto organizací nějak zásadně souvisela s jejich životy. Zmiňuje zde i tzv. transakční aktivismus – organizace občanské veřejnosti naváží vztah se státní správou, což organizaci přinese větší vliv na veřejnou politiku a zabezpečí výhodnou pozici, ovšem občan je od možnosti vlivu na veřejnou politiku vzdálen.

Ad 2). Život v moderních demokratických společnostech má vliv na erozi idejí kolektivity.¹⁰⁰ Kolektivní aktivismus, provozovaný skrze organizace občanské veřejnosti, střídá individualizovaný aktivismus. Člověk se přihlásí jen k nějaké části aktivity, např. podpoří konkrétní projekt, zúčastní se demonstrace apod., ale nestane se součástí organizace a nenese tak podíl na tvorbě její vize. Nejde tedy o to, že by člověk měl s organizací splynout, kolektivizovat se, jako spíše o spoluutváření společného cíle. Frič také hovoří o nových typech aktivismu, které se vážou k elektronickým sítím (virální aktivisté, „everyday makers“). Mottem individualizace může být věta: „[J]ak dosáhnout politické změny z pozice jednotlivého občana.“¹⁰¹

⁹⁷ P. Frič, *Občanská společnost a definice NNO, vývoj, stav a trendy. Dílčí studie pro Koncepti politiky vlády vůči nestátním neziskovým organizacím do roku 2020*. Dostupné z:

https://www.vlada.cz/assets/ppov/rnno/dokumenty/studie_fric_pro_web.pdf, datum stažení: 12. 6. 2017.

⁹⁸ „Profesionalizace neziskových organizací je spojená s širším procesem modernizace společnosti vyznačujícím se prohlubováním dělby práce, specializací jednotlivých činností, formalizací postupů a procedur.“ Tamt., s. 9.

⁹⁹ Změny v počtech členů jednotlivých typů organizací jsou různé. Některým typům organizací členové přibývají. Ovšem celkově Frič dokládá pokles členství v organizacích občanské společnosti. P. Frič a kol., *Občanský sektor v ohrožení?*, s. 45.

¹⁰⁰ „Postupující sekularizace, rozvolnění sousedských (komunitních) a rodinných svazků, vzestup dvoukariérových rodin, zvýšení individuální mobility, čím dál větší časový stres, flexibilita (destandardizace) výrobních procesů a prohlubování nejistoty na pracovním trhu (práce na částečný úvazek a najímání osob samostatně výdělečně činných místo zaměstnanců) erodují kolektivní oporné body životních drah jednotlivců a zvyšují nároky na individuální rozhodování a zvládání životních situací.“ Tamt., s. 12.

¹⁰¹ Tamt., s. 13.

Oba dva výše zmíněné trendy souvisejí s komunikativním jednáním, respektive s nevyužíváním této formy jednání. Při profesionalizaci organizací přichází ke slovu účelově-racionální jednání zaměřené na cíl, které podporuje efektivitu, systematizaci. Individualizace je „uzavřením se“ před společným. Člověku postačí vlastní náhled. Když se privátní náhledy setkají, vznikne spolupráce, když se náhledy rozejdou, spolupráce zanikne. Nevzniká „společný pohled,“ v posledku záleží na individuální perspektivě.

Na tzv. erozi společného světa mohou mít vliv i změny ve světě práce. Za základní změny bývá označován rozvoj dělby práce, který vede k větším specializacím jednotlivých prací. Práce se stává efektivnější, produkce se zvyšuje, postupy se formalizují, ovšem člověk je od výsledného produktu odcizen.

Jinou změnou, která může působit rušivě na občanskou společnost je fakt, že v moderních demokraciích člověk může volit své zaměstnání s ohledem na širší cíle svého života. Společenská role proroste do soukromí života a člověk se už skrze soukromou práci snaží působit na společnost, po práci se uzavírá do soukromí. Jinak řečeno svou společenskou stránku přesune do světa práce. Svět práce je řízen jinými mechanismy, než je ohled na „společné dobro“, svět práce je řízen skrze moc a peníze.¹⁰² I přestože ekonomické jednání může být eticky „poučeno,“ stále zůstává v účelově racionální logice.

Mezi občany a státem musejí existovat instituce, které občanům umožňují jejich zájmy vyjadřovat a dosahovat jejich naplnění, následně naplňování zájmů kontrolovat.¹⁰³ Sdružování lidí se stejnými zájmy, kteří se snaží ovlivnit věci veřejné, bývá nazýváno zájmovými skupinami. Zájmové skupiny mohou mít soukromé či veřejné zaměření, obvykle jsou součástí občanské společnosti. Existují také tzv. přechodové formy jako jsou politické strany a veřejnoprávní korporace, které do občanské společnosti nepatří, neboť mají svůj specifický vztah ke státní moci.

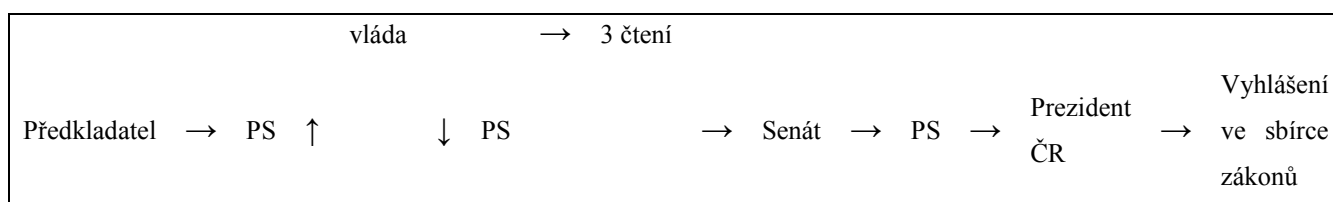
Transformace komunikativní moci do administrativní se odehrává mezi veřejností a politickými institucemi formou diskuse a je klíčovým momentem pro legitimitu práva. Habermas koncipuje deliberativní demokracii, pro niž je charakteristický důkladný proces projednávání, zakončený rozhodnutími ze strany volených zástupců, představitelů politické moci.

¹⁰² Srov. „...symbolické struktury životního světa [se] diferencují pod tlakem imperativů ‘moci’ a ‘peněz’ ve vyčleněných subsystémech politiky, ekonomiky a v institucích státu...” O. Suša, “Politická ekologie: sociálně-ekologická krize a panství”, in: M. Hrubec a kol., *Kritická teorie společnosti. Český kontext*. Praha: FILOSOFIA, 2013, s. 89.

¹⁰³ M. Skovajsa a kol., *Občanský sektor: organizovaná občanská společnost v České republice*, s. 75.

Politická moc je mocí státní, která je tradičně rozdělena na legislativu, exekutivu a judikaturu. Soudní moc má specifické postavení, ze své povahy by měla být neovlivnitelná. Vliv občanské veřejnosti cílí na druhé dvě složky státní moci: zákonodárce (legislativní proces) a vykonavatele (vláda, prezident, administrativa - úředníci). V deliberativně demokratickém legislativním procesu se vedle vlivu veřejnosti, který se má projevit v průběhu diskuzí, počítá s institucionalizovanými rozhodnutími politických zastupitelů, která se řídí definovanými pravidly: struktura, pravomoci i způsob rozhodování jsou dány ústavou státu.

V České republice mohou legislativní návrhy podávat poslanci, skupiny poslanců, vláda, Senát (jako celek) a krajská zastupitelstva. Legislativní proces v České republice naznačuje následující schéma.



Tab. 4 Schéma legislativního procesu v ČR, zdroj: webové stránky Poslanecké sněmovny ČR, upraveno. Dostupné z: <https://www.psp.cz/sqw/hp.sqw?k=331>, citováno dne: 24. 6. 2017.

Pro transformaci komunikativní moci do administrativní je podstatná doba před začátkem legislativního procesu, kdy veřejnost může nejlépe využít svého vlivu. Veřejnost může vtisknout svou vizi případnému budoucímu zákonu ještě před předložením jeho návrhu do parlamentu. V tomto bodě mají své místo různé participativní projekty, které se týkají strategických vizí. V průběhu legislativního procesu může mít veřejnost také vliv, ovšem již menší, respektive nepřímý. Konkrétně se prostor nabízí v průběhu tří čtení v Poslanecké sněmovně, či v době, kdy o návrhu zákona jedná Senát. V této fázi ale již legislativní návrh vstoupil do institucionalizovaného procesu přijímání rozhodnutí a hlavní síla je na straně parlamentu, který rozhodne.¹⁰⁴ Vláda a státní administrativa mají následně za úkol zákon převést do praxe, tzv. jej implementovat.

¹⁰⁴ Způsob jednání a rozhodování v Poslanecké sněmovně Parlamentu ČR je upraven zákonem č. 90/1995 Sb., jednacím řádem Poslanecké sněmovny. Jednání a rozhodování Senátu ČR reguluje zákon č. 107/1999 Sb., jednacím řádem Senátu. Obě tělesa také podléhají Ústavě ČR

Oproti *Teorii komunikativního jednání* nacházíme ve *Fakticitě a platnosti* posun směrem k pluralismu ve společnosti. Vše zahrnující konsensus je vystřídán vyjednáváním, které je zakončeno rozhodnutím parlamentu. Habermas už neakcentuje univerzalitu veřejného rozumu. Do teorie přináší termíny moci a rozhodnutí, což nasvědčuje existenci vícero názorových proudů, které soupeří o prosazení se a dosažení faktického vlivu na veřejnou politiku.

Politické rozhodnutí, vyjádřené zákonem, jednotí pluralitní zájmy ve společnosti. Zájmy, které se do zákona „nevejdou“, rozbíhají další proces demokratické tvorby práva; přijaté rozhodnutí je opět hodnoceno „posuzujícím publikem“. V duchu hermeneutiky jde o proces neustálého zpřesňování, upravování, který má mířit ke spravedlivému společenskému uspořádání. Deliberativní přístup by měl přispívat k racionálnějšímu a legitimnějšímu rozhodnutím státní moci.

Komunikativní moc vzniká v dialogu, její kořeny sahají do každodennosti jedince, vyslovuje se ve veřejnosti, kde se filtruje, syntetizuje, zpřesňuje a takto utvořená vstupuje do diskuse se zástupci politické moci, kteří ji následně svými institucionalizovanými rozhodnutími přetvoří do administrativní moci. Veřejná autonomie začíná u soukromé autonomie, a ačkoli soukromou autonomii ovlivňuje, je jejím doplňkem, respektive doplňuje ji.

5.2 Shrnutí

Občanská společnost bývá definována jako místo pro jednání a sdružování lidí mezi rodinou, trhem a státem. Jedná se o společný prostor, který má své podhoubí – životní svět a viditelnou část, tj. organizovanou občanskou společnost. Občanská společnost je vnímána jako celek, uvnitř je však diferencovaná.

Občanskou veřejnost tvoří lidé, kteří se zajímají o společnost, o věci veřejné. Existuje vícero přístupů, které veřejnost vymezují. Diskurzivní model přisuzuje veřejnosti důležitou roli při řešení závažných politických otázek. Úloha veřejnosti je: „být posuzujícím publikem“ v diskurzivním procesu tvorby zákonů. Občanská veřejnost může být zdrojem legitimacy zákonů a rozhodnutí politické moci, když má možnost ovlivňovat utváření politické vůle, tj. když se podaří komunikativní moc proměnit do moci administrativní. Vznik komunikativní moci můžeme popsat na třech úrovních: z hlediska jedince, z hlediska interakce dvou lidí, z hlediska tří a více subjektů.

Veřejná autonomie vychází ze soukromé, která je ovšem veřejnou ovlivňována. Habermas dává důraz na autonomii soukromou, veřejná autonomie soukromou doplňuje. Komunikativní jednání je založené na respektu k druhému, což je důležitý ohled, který otevírá možnost vzniku společného prostoru, společnosti. Role médií v moderních demokraciích je dvojnásobná, jednak jsou média zprostředkovatelé informací, na druhou stranu ale komunikaci ohrožují manipulací.

Politická, občanská participace je formou podílení se na veřejné autonomii. Základní formou participace jsou volby. Rozvinutější formy participace vycházejí z aktivního občanství. Aktivní občanství, ač samo v povaze politické být nemusí, může ovlivňovat politické aktivity veřejnosti a prohlubovat participaci občanů. Pavol Frič mluví o tendenci k odsunu organizací občanské společnosti z veřejného života občanů. Tento trend Frič dává do souvislosti s profesionalizací organizací a individualizací jednání občanů. Eroze společného světa souvisí i se změnami ve světě práce.

Zájmové skupiny se zaměřují na obhajobu nejrůznější zájmů společnosti v politickém systému. Velká část zájmových skupin patří do občanské společnosti. Některé typy, např. politické strany, jsou tzv. přechodovými formami a do občanské společnosti spíše nepatří kvůli specifickému vztahu se státem, nejsou od něj dostatečně odděleny.

Komunikativní moc může být přeměněna na administrativní, formou dialogu mezi veřejností a politickými institucemi; tento dialog je ukončen politickým rozhodnutím parlamentu či institucí, která plní jeho funkci (na lokální úrovni např. městské zastupitelstvo). Rozhodnutí je následně vykonáváno a implementováno vládou a administrativní mocí státu. Diskuse k tématu má dodat informace, které vyvěrají z životního světa, což má napomoci rozumnému a legitimnímu rozhodnutí ze strany parlamentu. Moment politického rozhodnutí otevírá Habermasovu teorii pluralismu. Političtí zástupci přijmou rozhodnutí, které, když je dostatečně projednáno s veřejností, by mělo být racionální a legitimní.

5.3 Kritický přístup k deliberaci

Těžiště legitimacy zákonů je Habermasem vloženo do procesu zákonodárského aktu. Předpokladem žádoucího průběhu tvorby zákonů je diskuse zákonodárců s veřejností, následovaná institucionalizovanými rozhodnutími. Tímto má být zajištěna

transformace komunikativní moci do moci administrativní. Veřejná autonomie má být vykonávána ve prospěch autonomie soukromé. Na zákonodárce je od občanů přenesena moc k rozhodování a zákonodárci mají rozhodovat ve prospěch občanů, respektive společnosti. Výkon veřejné moci má posuzovat veřejnost jakožto „posuzující publikum.“ Na výkonu veřejné moci může veřejnost spolupracovat, participovat.

5.3.1 Problém první: exkluzivita veřejné sféry, omezenost veřejného mínění

Veřejnost není jedna, veřejností je mnoho. Protože u Habermase chybí analýza vnitřního uspořádání veřejností a analýza vztahů mezi jednotlivými skupinami, je velmi problematické, sledovat logiku utváření veřejného mínění, které má být oponentem/partnerem pro politickou moc.

Významnými nositeli veřejného mínění jsou organizace občanské společnosti. Tyto organizace zastupují určitý zájem ve společnosti, vznikly pro nějaký cíl, který je společný více lidem (obecně či vzájemně prospěšný cíl), nezastupují ale všechny zájmy.

Některé zájmy ve společnosti zůstávají nevysloveny: aktivní je vždy jen část občanů, některé skupiny lidí nemají možnost či schopnost účastnit se veřejného života. Veřejnost je elitní, omezenou, i když neuzavřenou skupinou lidí, která nese hegemonické rysy: ovládání slabších silnějšími, početně významnějšími, majetkově zajištěnějšími či politicky schopnějšími.

Demokratický deficit nevyrovná pouhá existence občanské společnosti a aktivní působení veřejnosti. Občanský sektor má svá omezení a může u něj docházet k selhávání. (Např. z důvodu filantropické nedostatečnosti, partikularismu, paternalismu, amatérismu.)¹⁰⁵ Teoreticky veřejnost přispívá k vyrovnávání nerovností ve společnosti, pomáhá k nápravě nespravedlností, ovšem toto vyrovnávání má se hranice. Když veřejnost tyto meze hledá a pojmenovává, pomáhá tím k jejich odhalování a překračování.

5.3.2 Problém druhý: formace komunikativní moci na vyšší úrovni

Jak se formuje „společná vize“ organizací, která také utváří veřejné mínění? Veřejné mínění vzniká podle Habermase v komunikativním jednání. Jaká jsou ale

¹⁰⁵ M. Skovajsa a kol., *Občanský sektor: organizovaná občanská společnost v České republice*, s. 102.

pravidla pro komunikativní jednání organizovaných skupin? Hlavním ohledem komunikativního jednání je snaha o porozumění. To jistě zůstává klíčové i pro komunikativní jednání „vyšší úrovně“. Nicméně vyvstává řada otázek při realizaci.

Organizace, které mají podobný zájem, nebo poslání si mohou buď konkurovat, nebo kooperovat. Vztah kooperace by byl výstižnější pro komunikativní jednání. Kooperace může probíhat neformálně, nebo se může prohloubit a organizace vytvoří tzv. platformu, tj. prostor, cíleně vytvořený pro komunikaci a sdílení, který má napomoci spolupráci a rozvoji organizací a pomoci při naplňování jejich poslání. Zároveň tím organizace zvyšují své šance na potenciální vliv při tvorbě veřejných politik.

Potenciálním ohrožením pro organizace při spojování se do platform je zvýšení racionalizace, profesionalizace, které organizaci oddalují od bezprostředního přístupu k životnímu světu, vzdalují ji občanům, vzdalují ji svému zdroji.

Propojování organizací může probíhat uvnitř státu i mezinárodně. Zvláště významná je spolupráce organizací v prostoru Evropské unie,¹⁰⁶ kterou Evropská unie podporuje jakožto nástroj pro prohloubení integrace a vytvoření prostoru pro mezinárodní dialog.¹⁰⁷

Platformy a síťování organizací můžeme vnímat v jejich pozitivních i negativních rolích. Pozitivním rysem je sdružování zájmů, vzájemná spolupráce, sdílení, posílení vlivu. Sdružené organizace jsou také solidnějším partnerem pro politické zástupce, mají větší vliv, know-how i možnost kontroly. Negativní stránky vycházejí z faktu větší racionalizace a organizace, tedy „napadení systémem;“ vzdálení se od životního světa, od svého základu.

Na úrovni interakcí organizací občanské společnosti přichází do úvahy prolínání účelově racionálního a komunikativního jednání, respektive nejpozději na úrovni organizací. Směs obou typů jednání je pravděpodobná i na nižších úrovních. Těžko si představit „čisté“ komunikativní jednání, nezatížené žádným účelem. Ovšem na úrovni organizací je tato „směs“ závažnější, protože jejich vliv na společnost a veřejnou politiku je výraznější. Tímto prolínáním komunikativního a účelově racionálního jednání se Habermas nezabýval.

¹⁰⁶ Příklad typů sdružování organizací na evropské úrovni: a) účelová konsorcia a menší akční aliance (snadnější okamžitý přístup k evropským financím), b) sítě (networks – širší platformy tvořené nevládními organizacemi, jež mají podobné cíle a náplň činnosti), c) „rodiny“ (families – sdružení organizací na společném ideovém základě), d) národní platformy (sdružení organizací na národním základě). D. Svoboda, M. Brychtová, *Neziskový sektor a rozvojová spolupráce*, 2008. Dostupné z: <<http://www.rozvojovka.cz/neziskovy-sektor-a-rozvojova-spoluprace>>, citováno dne: 20. 6. 2017.

¹⁰⁷ M. Skovajsa a kol., *Občanský sektor: organizovaná občanská společnost v České republice*, s. 350.

5.3.3 Problém třetí: organizace občanské společnosti a jejich vztah k institucím veřejné moci, občanská participace

Občanská veřejnost má vůči státu, respektive institucím veřejné moci dvě polohy: 1) konkurenční – občanská veřejnost je „protiváhou“ státu, kontroluje výkon státní moci, hlídá její rozpínavost, 2) kooperační – občanská společnost a její veřejnosti jsou partnerem státu, státní moci dodávají demokratickou infrastrukturu.¹⁰⁸

Kooperační perspektiva je podporována i Evropskou komisí, která posiluje postavení občanských organizací ve vztahu k institucím veřejné správy.¹⁰⁹ Posilování partnerství mezi sektory veřejným, soukromým a občanským je důležitým principem politiky Evropské unie, který má podpořit legitimizaci prosazovaných politik, podpořit demokratické principy při výkonu veřejných politik a mířit k modernizaci řízení.¹¹⁰

Frič uvádí dvě perspektivy pro mezisektorové partnerství: 1) manažerskou – partnerství posiluje efektivitu vládnutí, 2) emancipační – participace organizací občanské společnosti posiluje jejich roli při tvorbě veřejných politik. Partnerství ovšem nebývá symetrické, silnější postavení zaujímá veřejná správa. Mezisektorové partnerství otevírá prostor pro rozvoj participační demokracie.

Občanskou participaci je možné definovat jako „aktivní účast jednotlivců na řešení společenských problémů a na správě věcí veřejných, (...) je projevem aktivního občanství.“¹¹¹ Z jiného pohledu je možné participaci určit jako právo občanů spolurozhodovat o věcech, které se jich týkají. Forem participace je mnoho. Russel J. Dalton např. rozlišuje pět druhů participace: volby, kampaň, komunální aktivity, obrácení se na veřejného činitele s osobním problémem, protest.¹¹²

Participaci je ovšem potřeba vnímat ve dvou směrech: 1) od občana, veřejnosti k politické moci, 2) od politické moci směrem k občanovi, veřejnosti. První perspektiva uvažuje zejména o aktivitě občanské, druhá pak o ochotě politické moci otevřít se aktivnímu občanovi a spolupráci s ním. V dalším se zaměřím na druhou perspektivu: jak

¹⁰⁸ P. Frič, *Občanský sektor v ohrožení*, s. 141.

¹⁰⁹ Realizace této podpory může mít svá úskalí. Evropská komise vyžaduje od organizací zejména profesionalitu a transparentnost, méně důrazně se zabývá otázkou, zda občanské organizace poskytují dostatečný prostor pro participaci občanů. Občanské organizace bez občanské základny ztrácejí svůj legitimizační potenciál a přeměňují tyto skupiny na nátlakové a lobbistické. P. Frič, *Občanský sektor v ohrožení*, s. 163.

¹¹⁰ Tamt., s. 166.

¹¹¹ Z. Bútorová, O. Gyárfášová, „Občianska participácia: trendy, problémy, súvislosti“, in: *Sociológia* 42, č. 5, 2010, s. 449.

Dostupné z: <http://moodle.fhs.cuni.cz/pluginfile.php/42549/mod_resource/content/1/obcansk_participace.pdf>, citováno dne 25. 6. 2017.

¹¹² Tamt., str. 451.

se politická moc otevírá aktivnímu občanovi a vyzývá ho ke spolupráci na tvorbě veřejných politik.

Participativní projekty jsou strategickými nástroji politické moci, skrze něž mohou politici legitimizovat svá jednání, mohou z nich čerpat lokální znalost a odhalit případné konflikty.¹¹³ Participativní projekty bychom mohli popsat z habermasovské perspektivy jako snahu o čerpání informací z životního světa, díky níž může politické rozhodnutí získat legitimitu.

Vztah mezi politickými zástupci a občany můžeme vyjádřit třemi stupni, úrovněmi participace. Základní úrovní je **informování**, jednostranný vztah od vlády k občanům, kteří zůstávají pasivní. Druhou úrovní je **konzultace**, dvoustranný vztah, kdy občané poskytují zpětnou vazbu politickým zástupcům, kteří definují témata a řídí proces. Třetím stupněm je **aktivní participace**, vztah založený na partnerství. Občané se aktivně podílejí na utváření veřejných politik.¹¹⁴ Existuje více stupnic s jemnějšími přechody, které vyjadřují míru zapojení občanů do tvorby veřejných politik.¹¹⁵

Limity participace obecně spočívají v otázce reprezentativnosti, efektivity, v možném ohrožení principů zastupitelské demokracie, nebo v možnosti zneužití pro partikulární zájmy.¹¹⁶ Na otázku reprezentativnosti podá každý ze čtyř modelů veřejnosti, představených výše, jinou odpověď. Nejvyváženější zastoupení veřejnosti vyžaduje Habermasův diskurzivní přístup, kdy do tvorby politické vůle má vstoupit co nejširší veřejnost, ovšem s tím ohledem, že diskuze je vedena racionálně a v pravidlech komunikativního jednání.

V souvislosti s participací je relevantní otázka efektivity. Důkladné projednávání prodlužuje rozhodování a je časově, finančně i odborně náročné. Dlouhé projednávání je na úkor efektivity,¹¹⁷ ale jeho výhodou je, že následná rozhodnutí mohou být udržitelnější.

¹¹³ IPR Praha, autorský tým, vedoucí projektu P. Návrát, *Manuál participace. Jak zapojit veřejnost do plánování města*, Institut plánování a rozvoje hlavního města Prahy: Praha, 2016, s. 20.

¹¹⁴ OECD, *Citizens as Partners. Information, Consultation and Public Participation in Policy-Making*, OECD, 2001, s. 23. Dostupné z: <<http://www.eukn.eu/fileadmin/Lib/files/EUKN/2013/Citizens%20as%20partner%20-%20OECD.pdf>>, citováno dne: 28. 6. 2017.

¹¹⁵ Např. Vícestupňová klasifikace: minimální zapojení – informování občanů, konzultace, zapojení, spolupráce, řízení občany. IPR Praha, *Manuál participace. Jak zapojit veřejnost do plánování města*, 2016, s. 17. Jinou škálu definuje Arnsteinův žebřík participace.

¹¹⁶ IPR Praha, *Manuál participace. Jak zapojit veřejnost do plánování města*, 2016, s. 22.

¹¹⁷ Viz zmíněná kritika Jona Elstera, že není podstatné, jak dlouho se jedná, ale že jde o kvalitu přijatých rozhodnutí.

Otevřenost v otázkách řízení a ovlivňování veřejných politik dává občanům a občanským organizacím možnost podílet se na utváření společné budoucnosti, dosáhnout vlivu a být sebevědomější, získat zkušenosti, vytvořit prostor, v němž může vznikat pocit sounáležitosti, dává možnost přinášet nová témata do veřejného prostoru apod. To všechno jsou pozitivní aspekty občanské participace. Existují ale i negativní dopady jako jsou: participace „naprázdno“, tedy bez reálné možnosti vlivu veřejnosti, zvýšení závislosti veřejnosti na znalostech – větší exkluze, „odmítnutí“ ze strany politické moci, nárůst konfliktů mezi skupinami aj.¹¹⁸

5.4 *Shrnutí*

Deliberativní demokracie je založena na diskusi; na hledání a artikulaci „společného pohledu.“ Deliberativní proces je zakončen rozhodnutím politických zástupců. Tento model se zdá být teoreticky funkční, avšak je velmi opřen o aktivní občany, zformované do veřejnosti a osvícené politiky, kteří občanům dají prostor k vyjádření a skutečnému podílu na správě věcí veřejných.

V předchozím textu jsem formulovala tři problémy, ohrožení, vyplývající z povahy deliberace: 1) Exkluzivita veřejné sféry ohrožuje legitimní demokratickou tvorbu práva. Veřejnost reprezentuje jen určité zájmy, nezastupuje společnost jako celek. 2) Problémy aplikace komunikativního jednání na úrovni organizací. Organizace s podobnými cíli si mohou buď konkurovat, nebo kooperovat. Kooperace vede ke sdílení, organizace vytvářejí tzv. platformy, posilují svůj vliv, navzájem se obohacují. Na druhou stranu se vzdalují životnímu světu, jednotlivým občanům. Dochází také k prolínání komunikativního a účelově racionálního jednání. Jak najít dostatečně racionální přístup, který zároveň bude dostatečně blízko životnímu světu?

3) Vzájemný vztah organizací občanské společnosti a institucí veřejné moci, vyjádřený v občanské participaci. Občanskou participaci jsem definovala jako účast občanů na řešení veřejných problémů, které se jich týkají. Tato participace má dvě perspektivy: od občana k vládě, od vlády k občanovi. Později jmenovaná vyjadřuje ochotu politické moci otevřít se diskusi s občany nad veřejně významnými otázkami.

Politická moc připravuje a realizuje participativní projekty, skrze které se snaží získat informace od občanů a také je zapojit do řízení. Limity participačních projektů: a)

¹¹⁸ J. Gaventa, G. Barrett, *So What Difference Does it Make? Mapping the Outcomes of Citizen Engagement*, IDS Working Paper 347, Institute of Development Studies, 2010, s. 25.

reprezentativnost neboli koho zapojit, b) jakou míru zapojení občanů zvolit. Samotné participační projekty jsou náročné na realizaci, ovšem mohou sloužit k legitimizaci rozhodnutí, zvýšení zájmu občanů o společné věci, posílení integrace společnosti, zároveň ale mají i negativní dopady.

6 Metropolitní ozvučná deska. Příklad participačního projektu¹¹⁹

Příklad neúspěšného participačního projektu Metropolitní ozvučné desky ve své práci uvádím pro konkrétní ukázkou některých aspektů výše popsané teorie. K projektu jsem neprováděla empirický výzkum, nejedná se o případovou studii. S vědomím této povrchnosti jsem se rozhodla projekt do práce zařadit, neboť může posloužit jako skica (spíše než ilustrace), která výše vedené argumentaci poskytne reálný rámec, spojí ji s životním světem.

6.1 Představení projektu

Metropolitní ozvučná deska (MOD)¹²⁰ vznikla v roce 2012 jakožto expertní poradní orgán pro otázky rozvoje hlavního města Prahy. Vznikla podle zahraničních vzorů (např. Nizozemí, Velká Británie, Německo, USA) a měla sloužit k hledání komplexních řešení strategických otázek, jež se týkají správy města.¹²¹ Iniciátorem jejího vzniku v Praze byl Tomáš Hudeček, v té době náměstek primátora hlavního města Prahy. Tato expertní skupina aktivně působila do konce roku 2015. Poslední uskutečněné setkání proběhlo 3. 11. 2015.¹²²

Metropolitní ozvučnou deskou se nechalo inspirovat město Brno, které v roce 2015 spustilo svoji verzi – Brněnskou ozvučnou desku. Brněnský projekt, na rozdíl od Prahy, je stále aktivní, poslední uskutečněné setkání se konalo v březnu letošního roku.¹²³

¹¹⁹ Informace o projektu čerpám z rešerše informací na internetu, z dostupných materiálů z proběhlých jednání a z tiskových zpráv.

¹²⁰ Internetová stránka projektu. Dostupné z: <<http://www.ozvucnadeska.cz/>>, citováno dne: 19. 6. 2017.

¹²¹ S. Dvořáčková, *Ozvučná deska nechává zaznít názorům odborné veřejnosti*, 2013. Dostupné z: <http://moderniobec.cz/ozvucna-deska-nechava-zaznit-nazorum-odborne-verejnosti/>. Citováno dne: 26. 6. 2017.

¹²² Po tomto setkání byla činnost MOD utlumena, respektive o dalším případném fungování nejsou zveřejněny žádné oficiální informace.

¹²³ Internetová stránka projektu. <<http://www.brno.cz/bod>>

Cílem Metropolitní ozvučné desky měla být „interdisciplinární debata o rozvoji města a nastavení pravidelného dialogu mezi odbornou veřejností a politickou reprezentací.“¹²⁴ Vedle odborné kritické vazby mělo jít o propojování a tvůrčí dialog mezi experty z různých oborů.¹²⁵ Cílem tedy byla snaha, otevřít se deliberativně demokratickým principům a navázat dialog politických zastupitelů s veřejností i uvnitř veřejnosti. Důraz byl kladen na kritickou zpětnou vazbu politikům v otázkách řízení a rozvoje metropole, veřejně významným otázkám *par excellence*. Připomínkovány byly zejména důležité strategické dokumenty, jako nový územní plán, strategický plán, koncepce pražských břehů aj., někdy byla pozornost věnována i zcela konkrétním problémům jako např. obnova vyhořelého křídla Průmyslového paláce na pražském Výstavišti.

Tento expertní orgán sestával z 60 členů, kteří byli jmenováni radním zodpovědným za projekt MOD: nejprve Tomášem Hudečkem, následně (po komunálních volbách 2014) Matějem Stropnickým. Odborníci byli z řad architektů, urbanistů, sociologů, filosofů, ekonomů, sociálních geografů, aktivistů, apod. Složení účastníků se mělo obměňovat podle potřeby jednotlivých témat.

Jednání nebyla určena široké veřejnosti, účast byla možná jen na pozvání. Exkluzivita projektu byla silná, snahou o její zmírnění bylo jmenování přípravného výboru, jehož úkolem bylo navrhnout jména pozvaných účastníků. Návrhy na přizvání dalších osobností do širšího pléna, tzv. hostů, měly přicházet od členů MOD.¹²⁶ Ze strany politických zástupců byly pozvánky posílány všem členům Rady hlavního města Prahy.

Setkání byla typicky čtyři do roka. Pořádala se o pátcích či sobotách, probíhala celý den ve formě workshopů a kulatých stolů, které byly k předem stanoveným tématům pod vedením moderátorů. Z proběhlých akcí byly pořizeny a na stránkách MOD uveřejněny zápisy z diskuzí u kulatých stolů, videozáznamy z jednání, fotodokumentace. Dále jsou na stránkách MOD dostupné brožury k jednotlivým tématům, seznamy účastníků jednání a tiskové zprávy.

Výstupy z jednání byly dvojího charakteru: a) výstupy, ve formě dokumentů, které sumarizovaly podněty a popisovaly potenciaální rizika, b) výstupy shrnující zpětnou

¹²⁴ IPR Praha, autorský tým, vedoucí projektu P. Návrat, *Manuál participace. Jak zapojit veřejnost do plánování města*, s. 92.

¹²⁵ S. Dvořáčková, *Ozvučná deska nechává zaznít názorům odborné veřejnosti*.

¹²⁶ Metropolitní ozvučná deska 3.1. 25. 01. 2014.

Dostupné z: <<http://www.ozvucnadeska.cz/clanek/52/metropolitni-ozvucna-deska-3-1>>. Parafráze ze dne: 26. 6. 2017.

vazbu k rozpracovaným dokumentům a záměrům.¹²⁷ Výstupy nebyly pro politické zastupitele nijak závazné.

6.2 Krátké teoretické zhodnocení participačního projektu

Participační projekt Metropolitní ozvučné desky byl iniciován ze strany politických zástupců a byl inspirován zahraničními projekty, navazoval na již existující instituce. Deklarovaným cílem projektu bylo navázání dialogu politických zástupců a odborné veřejnosti, i povzbuzení mezioborové diskuse odborné veřejnosti. Společným tématem setkávání byly komplexní otázky ohledně rozvoje města.

Projekt směřoval ke konkrétnímu typu veřejnosti – diskuzí se účastnili radníci pozvaní experti a „jejich“ hosté. Zároveň ale byly zápisy a záznamy zveřejňovány na internetu. V druhém plánu tak do projektu byla zahrnuta i širší veřejnost – formou informování. Ač počet odborníků byl relativně vysoký, stále je na místě otázka možnosti ovlivňování politických zastupitelů ve prospěch jednotlivých zájmových skupin. Pouhá odbornost není zárukou férového, odpovědného přístupu; odborníci nejsou odpovědní občanům, nemusí obhajovat svoji motivaci pro vstup do projektu. Nejde však jen o otázku skryté korupce, ale i míru pokrytí veřejných zájmů.

V tomto projektu výběr expertů záležel na konkrétním politickém zástupci (T. Hudeček, pak M. Stropnický). Tento fakt klade na daného člověka vysoké nároky na přiměřenost svého výběru. Výhodou i ohrožením jsou osobní vazby radního (a jeho spolupracovníků) na vybrané experty. Výhodou může být nadstandardní osobní vklad odborníků, možná vůbec jejich vstup do projektu a angažovanost, ochota ke komunikativnímu přístupu. Nevýhodou pak ohrožení plynoucí z neprofesionálního, či neodpovědného výběru odborníků, z možnosti vstupu skrytých soukromých zájmů

Dopady jednání byly tzv. „měkké“, setkávání a závěry z nich měly sloužit politickým zastupitelům k prohloubení jejich vhledu do dané problematiky a k zapojení odborné veřejnosti do diskuze, což odpovídá povaze deliberace: odpovědnost za rozhodnutí na sobě nesou političtí zástupci, veřejnost má dodávat „živé“, konkrétní, lokální, odborné aj. informace.

¹²⁷ IPR Praha, autorský tým, vedoucí projektu P. Návrat, *Manuál participace. Jak zapojit veřejnost do plánování města*, s. 93.

Výstupy ze setkávání podávaly konkrétní odpovědi na zadaná témata, zároveň ale měl dialog vést k prohlubování důvěry mezi radnicí a odborníky a proměňovat společenské klima: otevřít radnici odborníkům, získat jejich důvěru, využít jejich odbornosti pro udržitelný a kreativní rozvoj města. Žádaný cíl se teoreticky nesl v duchu komunikativního jednání. Komunikativní jednání přináší, na rozdíl od systému, „originální“ řešení: na jednu stranu zohledňuje jedinečnost, čerpá z ní, na druhou stranu ji pozvedá na „vyšší“ úroveň společné vize. Společná vize podporuje soudržnost a vstřícnost.

Realizace tohoto participativního projektu byla časově náročná jak pro politické zástupce, organizátory projektu i pro odbornou veřejnost. Odehrávala se v jejich „volném čase,“ vyžadovala přípravu a ochotu ke spolupráci. Zároveň výsledky setkávání obvykle neměly přímý dopad na realizaci konkrétních nápadů, které vzešly z diskuze. Horizont pro případnou změnu byl dán do budoucna, která přesahovala volební období. Při obměně radních, která následovala po komunálních volbách, už nebyla vůle na diskuzní setkávání navázat.

Jednou otázkou je politická vůle k otevřenosti vůči participaci, druhou pak ochota a schopnost navázat skutečný dialog s veřejností v duchu komunikativního jednání. Je-li deliberace vedena snahou o vzájemné porozumění, následná politická rozhodnutí by měla být diskuzí „proměněná“, měla by vyústit v legitimní rozhodnutí. Situace je ovšem ve skutečnosti složitější, minimálně o faktor volebního období a politického souboje o voliče. Ne každé řešení bude oceněno širokou voličskou základnou. Politický zástupitel má na jednu stranu osobní odpovědnost za rozhodnutí, ale také je součástí politického uskupení, které má svůj zájem se u moci udržet a nepřijít o vliv. Narážíme zde na problematický bod Habermasovy koncepce veřejnosti, totiž „slepé místo“ v jeho argumentaci utváření komunikativní moci na vyšší úrovni. To, co je mezi deliberací a institucionalizovaným rozhodnutím, nevidíme. Habermasova koncepce má v tomto místě značné trhliny, které při realizaci přinášejí problémy. Relativně ambiciózní projekt Metropolitní ozvučné desky může být toho dokladem.

ZÁVĚR

Tématem mé práce byla občanská veřejnost v perspektivě Jürgena Habermase; zajímalo mě, jak Habermas veřejnost koncipuje. Věnovala jsem se třem pojetím, která reflektovala tři jeho důležitá díla: *Strukturální přeměnu veřejnosti*, *Teorii komunikativního jednání*, *Fakticitu a platnost*. V těchto třech knihách jsem sledovala genezi Habermasovy koncepce.

Ve *Strukturální přeměně veřejnosti* je veřejnost definována jako sféra soukromých osob, která je protějškem, oponentem státní moci, je „rozumějícím publikem.“ Základna veřejnosti je v soukromé sféře, ovšem zajímá se o veřejně významné otázky, které se jí týkají. Habermas zde stanovuje tři konstitutivní principy veřejnosti: 1) veřejné rozvažování (publicita), 2) obecný přístup do veřejnosti (nikdo není a priori vyloučen), 3) rovnost zúčastněných (rozhoduje síla argumentu, vztahy mezi zúčastněnými jsou symetrické).

Důležité kritické reflexe knihy odhalily mimo jiné, že Habermas vnímá veřejnost jako jednu celistvou skupinu, ve skutečnosti ale existuje mnoho veřejností. Tuto kritiku Habermas v další tvorbě přijal a zohlednil. Nicméně ne dostatečně. Na několika místech v práci narážím na problematické místo Habermasovy konstrukce veřejnosti, kterým je utváření veřejného mínění na vyšší úrovni. Bylo by potřeba, věnovat se analýze vnitřního uspořádání této skupiny a vzájemným vztahům jednotlivých veřejností. Kritiky si také všímají exkluzivity veřejnosti: veřejnost nezastupuje všechny zájmy ve společnosti, vliv mají jen určité skupiny.

V *Teorii komunikativního jednání* Habermas mění perspektivu svého tázání. Tato změna perspektivy bývá označována jako lingvistický obrat. Od tradičního subjekt-objektového vidění se Habermas dostává skrze jazyk k intersubjektivitě, k prostoru symetrických vztahů, kde druhého respektuji. Na této bázi zakládá komunikativní racionalitu: racionální je to, čemu společně rozumíme a na čem se shodneme. Protože ale uvažujeme o nemanipulativní komunikaci, výsledná racionalita není relativní, nýbrž univerzální.

Komunikativní racionalitu Habermas spojuje s komunikativním jednáním. Komunikativní jednání je jedním z typů jednání, dalšími jsou účelově racionální, dramaturgické a normativní jednání. Komunikativní jednání je vedeno snahou o porozumění, o nahlédnutí jiné než vlastní perspektivy. Komunikativní jednání utváří společně sdílený svět, životní svět. Životní svět je pro Habermase lingvisticky

uspořádanou a kulturně předávanou zásobárnou vědění. Do protikladu k životnímu světu Habermas staví systémy. Systém vychází z instrumentální či strategické racionality; je spojen s účelově racionálním jednáním. Dialog nahrazují pravidla, snaha o porozumění je vystřídána médii peněz či moci. Systémy mají sklon kolonizovat životní svět, tj. vkrádat se do oblastí, které byly tradičně uspořádávány v duchu komunikativní racionality. Veřejnost je podstatně spjata s životním světem a komunikativním jednáním.

Ve *Fakticitě a platnosti* Habermas přidává další princip integrace společnosti: mezi životní svět a systémy vkládá právo: skrze právo je společnost soudržná. Právo v sobě ale ukrývá vnitřní napětí mezi tím, „jak to ve skutečnosti je“ a tím, „co platí,“ tenzi mezi fakticitou a platností. Překlenout toto napětí, spojit legalitu s legitimitou je podle Habermase možné skrze demokratickou tvorbu práva. Principům demokratického procesu se dále věnuje a představuje vlastní formu demokracie: deliberativní demokracii. Deliberativní demokracie čerpá své principy z liberální a republikánské tradice a spojuje je v jedno. Po vzoru republikánů klade důraz na projednávání (deliberaci), které je ale zakončeno institucionalizovaným rozhodnutím (stopy liberální tradice). Důležitou část zákonodárné procedury, projednávání, můžeme vidět jako proces transformace komunikativní moci lidu do administrativní moci státu.

Veřejnost ve *Fakticitě a platnosti* Habermas definuje jako komunikační síť, jako „varovný systém,“ nebo jako skupinu lidí, kteří se aktivně zajímají o věci veřejné, které s jich týkají. Veřejnost je spjata s komunikativním jednáním, které ji dodává soudržnost.

Občanská společnost bývá vymezována obvykle jako prostor pro svobodné jednání lidí mezi rodinou, trhem a státem. Má své „podhoubí“, neviditelnou část a organizovanou část. Organizovaná občanská společnost je výrazem svobodné koordinované aktivity občanů. Navenek je vnímána jako celek, uvnitř je ovšem rozrůzněná. Občanská veřejnost je součástí občanské společnosti. Veřejností jsou lidé, kteří se aktivně zajímají o věci veřejné. Veřejnost může ovlivňovat formaci politické vůle, kontrolovat výkon státní moci a tento její vliv může být jedním ze zdrojů legitimacy. Spojení veřejnosti s dosažením možného vlivu vede k označení veřejnosti za komunikativní moc.

Komunikativní moc začíná vznikat na úrovni jedince: postojem otevřenosti k jiné než vlastní perspektivě, aktivním zájmem o věci veřejné. Na úrovni dvou lidí může vzniknout dialog v duchu komunikativního jednání. Na úrovni tří a více subjektů již mluvíme o veřejnostech, respektive o jednotlivých skupinách, které spojuje určitý zájem. Tato třetí rovina je problematickým místem Habermasovy koncepce. S veřejností totiž

pracuje jako s celkem a nevěnuje se tomu, jak se komunikativní moc na „vyšší úrovni“ utváří, tento vývojový stupeň „přeskakuje.“

Skrze veřejnost se člověk může podílet na veřejné autonomii. Tato spoluúčasť na veřejné autonomii je označována za občanskou participaci. Nejzákladnější formou participace je přítomnost ve volbách, výběr politických zastupitelů. Rozvinutější formy participace počítají s aktivním přístupem k věcem veřejným, s podílem na dialogu s veřejnou mocí. Interakce veřejné moci s komunikativní dodá do diskuze rozměr životního světa. Realizované diskuze by měly vést k racionalizaci diskurzu. Z logiky Habermasovy teorie by pak v dalším kroku mělo následovat racionální rozhodnutí ze strany politických zastupitelů, které by mělo být zároveň legitimní, neboť bylo formováno v demokratickém procesu. Realita ovšem této teorii spíše neodpovídá, jak ukázala i skica participativního projektu Metropolitní ozvučné desky. Hlavním důvodem této nekorespondence je nedostatečně prozkoumaný terén komunikativního jednání vyšší úrovně, formování komunikativní moci, který směřuje Habermasovu deliberativní koncepci k naivitě, nerealističnosti. Deliberativní proces je v tomto místě „zamlžen“.

SEZNAM LITERATURY

- ABBOTT, L. M., „The conceptual public sphere and its problems: Habermas, political action and the Arab states“, in: *Journal of International Political Theory*, č. 3, 2016.
- ASSMAN, J., CZAPLICKA, J., „Collective Memory and Cultural Identity“, in: *New German Critique*, č. 65, 1995.
- BALLESTREM, K., OTTMANN, H., *Politická filosofie 20. století*, Praha: OIKOYMENH, 1993.
- BAYNES, K., „Democracy and the Rechtsstaat“, in: S. White (ed.), *The Cambridge Companion to Habermas*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- BEDNAŘÍK, P., JIRÁK, J., KÖPPLOVÁ, B., *Dějiny českých médií: od počátku do současnosti*, Praha: Grada, 2011.
- BENHABIB, S., „Models of public space: Hannah Arendt, the liberal tradition and Jürgen Habermas“, in: C. Calhoun (ed.), *Habermas and the Public Sphere*, Cambridge: MIT Press, 1992, s. 73-98.
- BÚTOROVÁ, Z., GYÁRFÁŠOVÁ, O., „Občianska participácia: trendy, problémy, súvislosti“, in: *Sociológia* 42, č. 5, 2010.
- CALHOUN, C., „Introduction: Habermas and the Public Sphere“, in: C. Calhoun (ed.), *Habermas and the Public Sphere*, Cambridge: MIT Press, 1992, s. 1-50.
- CALHOUN, C., „Introduction; Habermas“, in: J. Habermas, *Strukturální přeměna veřejnosti*, Praha: FILOSOFIA, 2000.
- COHEN, J. L., ARATO, A., *Civil Society and Political Theory*, Cambridge: MIT Press, 1994.
- COHEN, J., „Reflections on Habermas on Democracy“, in: *Ratio Juris*, č. 4, 1999, s. 385-416.
- CVIKLOVÁ, L., KRÝSL, Š. (eds.), *Autonomie a solidarita: čítanka kritické teorie*, I. díl. 1999.
- DELANTY, G., „Habermas and Occidental Rationalism: The Politics of Identity, Social Learning, and the Cultural Limits of Moral Universalism.“, in: *Sociological Theory*, č. 1, 1997.
- ELSTER, J., „The Market and the Forum: Three Varieties of Political Theory.“, in: J. Bohman, W. Rehg (eds.), *Deliberative democracy : essays on reason and politics*, Cambridge: The MIT Press, 1997.

FERREE, M. M., GAMSON, W. A., GERHARDS, J., RUCHT, D., „Four Models of the Public Sphere in Modern Democracies“, in: *Theory and Society*, č. 31 (3), 2002, s. 289-324.

FRASER, N., „Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy“, in: C. Calhoun (ed.), *Habermas and the Public Sphere*, Cambridge: MIT Press, 1992, 109-142.

FRIČ, P. a kol., *Občanský sektor v ohrožení?*, Praha: SLON, 2016.

FRIČ, P., *Občanská společnost a definice NNO, vývoj, stav a trendy*. Dílčí studie pro Konceptci politiky vlády vůči nestátním neziskovým organizacím do roku 2020.

GADAMER, G. H., *Problém dějinného vědomí*, Praha: FILOSOFIA, 1994.

GAVENTA, J., BARRETT, G., *So What Difference Does it Make? Mapping the Outcomes of Citizen Engagement*, IDS Working Paper 347, Institute of Development Studies, 2010.

GRODNICK, S., „Rediscovering Radical Democracy in Habermas's Between Facts and Norms.“, in: *Constellations*, č. 12 (3), 2005, 392-408.

GRONDIN, J., *Úvod do hermeneutiky*, Praha: OIKOYMENH, 1997.

HABERMAS, J., „Tři normativní modely demokracie“, in: I. Shapiro, J. Habermas, *Teorie demokracie dnes*, Praha: FILOSOFIA, 2002.

HABERMAS, J., *Between Facts and Norms*, Cambridge: MIT Press, 1996.

HABERMAS, J., *Problémy legitimacy v pozdním kapitalismu*, Praha: FILOSOFIA, 2000.

HABERMAS, J., *Strukturální přeměna veřejnosti*, Praha: FILOSOFIA, 2000.

HABERMAS, J., *The Theory of Communicative Action*, Vol. I., Boston: Beacon Press, 1984.

HRUBEC, M. a kol., *Kritická teorie společnosti. Český kontext*, Praha: FILOSOFIA, 2013.

IPR Praha, autorský tým, vedoucí projektu P. Návrat, *Manuál participace. Jak zapojit veřejnost do plánování města*, Praha, 2016.

KELLY, M., „Foucault, Habermas, and the Self-Referentiality of Critique“, in: M. Kelly (ed.), *Critique and Power. Recasting the Foucault/Habermas Debate*, Cambridge: MIT Press, 1998.

KUNŠTÁT, D. a kol., *25 let demokracie očima české veřejnosti*, Praha: Academia, 2014.

LÉVINAS, É., *Totalita a nekonečno*, Praha: OIKOYMENH., 1997.

- LINHART, J., PETRUSEK, M., VODÁKOVÁ, A., MAŘÍKOVÁ, H. (eds.), *Velký sociologický slovník*, Praha: Karolinum, 1996.
- LYSOŇKOVÁ, M., *Je pojem lidských práv fiktivní? Postmetafyzická koncepce Jürgena Habermase*, Diplomová práce, 2011.
- MCCARTHY, T., „Practical Discourse: On the Relation of Morality to Politics“, in: C. Calhoun (ed.), *Habermas and the Public Sphere*, Cambridge: MIT Press, 1992.
- MCCARTHY, T., „The Critique of Impure Reason“, in: M. Kelly (ed.), *Critique and Power. Recasting the Foucault/Habermas Debate*, Cambridge: MIT Press, 1998.
- OECD, *Citizens as Partners. Information, Consultation and Public Participation in Policy-Making*, OECD, 2001.
- OUTHWAITE, W., *Habermas. A Critical Introduction*, Cambridge: Polity Press, 2009.
- PULLMANN, M., „Historický vývoj.“, in: M. Hrubec a kol., *Kritická teorie společnosti. Český kontext*, Praha: FILOSOFIA, 2014.
- PUTNAM, R. D., *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, New York : Simon and Schuster., 2000.
- RIENSTRA, B., HOOK, D., „Weakening Habermas : the undoing of communicative rationality“, in: *Politikon: South African journal of political studies*, č. 3, 2006.
- SCHEUERMAN, W. E., „Between Radicalism and Resignation: Democratic Theory in Habermas's Between Facts and Norms.“, in: R. Schomberg, K. Baynes (eds.), *Discourse and Democracy: Essays on Habermas's Between Facts and Norms*, New York: State University of New York Press, 2002.
- SKOVAJSA, M. a kol., *Občanský sektor : organizovaná občanská společnost v České republice*, Praha: Portál, 2010.
- SKOVAJSA, M., *Struktury významu. Kultura a jednání v současné sociální teorii*, Praha: SLON, 2013.
- SOKOL, J., *Etika, život, instituce. Pokus o praktickou filosofii*, Praha: Vyšehrad, 2014.
- SUŠA, O. „Politická ekologie: sociálně-ekologická krize a panství.“, in: M. Hrubec a kol., *Kritická teorie společnosti. Český kontext*. Praha: FILOSOFIA, 2013.
- SVOBODA, D., BRYCHTOVÁ, M., *Neziskový sektor a rozvojová spolupráce*, 2008.
- ŠTĚCH, O., „Pospolitost: proti odcizení.“, in: M. Hrubec a kol., *Kritická teorie společnosti. Český kontext*, Praha: FILOSOFIA, 2014.
- ŠUBRT, J. a kol., *Soudobá sociologie I (Teoretické koncepce a jejich autoři)*, Praha: Karolinum, 2007.

THOMASSEN, L., *Habermas: A Guide for the Perplexed*, London, New York: Continuum, 2010.

UNGUREANU, C., „Reason in the Labyrinth of Practice.“, in: *European Political Science*, č. 8, 2009.

Jiné zdroje

Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník

Zákon č. 90/1995 Sb., jednací řád Poslanecké sněmovny

Zákon č. 107/1999 Sb., jednací řád Senátu

Ústava České republiky

DVOŘÁČKOVÁ, S., *Ozvučná deska nechává zaznít názorům odborné veřejnosti*, 2013, novinový článek.

<http://www.ozvucnadeska.cz/>

<http://www.brno.cz/bod>

<http://www.rozvojovka.cz/neziskovy-sektor-a-rozvojova-spoluprace>

<https://www.vlada.cz/assets/ppov/rnno/>

<https://www.psp.cz/>